

บทที่ 4

การวิเคราะห์ความหมายภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องสังกรรมวิธี

องค์ประกอบของจิตรกรรมฝาผนังที่แสดงเรื่องเกี่ยวกับสังกรรมวิธีแสดงภาพการประชุมของพระสงฆ์ภายในพระอุโบสถและแสดงกิจในการทำสังกรรมที่แตกต่างกันตามจำนวนของพระสงฆ์ และมีภาพพระสงฆ์ในอิริยาบถอื่นนอกพระอุโบสถ และภาพพระสงฆ์ร่วมในประเพณีทางศาสนากับฝ่ายฆราวาส จิตรกรรมฝาผนังเรื่องสังกรรมวิธีภายในพระอุโบสถวัดป่าหมากแข้งเป็นจิตรกรรมที่เขียนขึ้นจากรับสั่งของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังปรากฏในจดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 เล่มที่ 365 ไม่ปรากฏ จ.ศ. มีส่วนที่ 2 ว่าด้วยเรื่องประมุขวัน ความว่า

"แลซึ่งข้อที่พระบรมราชวงษานุวงษ แลข้าราชการฝ่ายใน กราบทูลขอด้วยประสงค์จะให้ทำขึ้นใหม่ในพระราชวังตามอย่างในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยทรงไว้แต่ก่อนนั้น จึงได้มีพระบรมราชโองการดำรัสสั่ง ให้สมเด็จพระยาบรมมหาพิไชยญาติ นรเนตรนาราชสุริยวงษ ตระกูลพงษ์ประดิษฐามหาตยาธิบดี ไตรสรณศรีรัตนธาดา สกลมหารัชธานีเบญตร ปรมณเฑรมหาราชวโรประการ มโหฬารเดชาานุภาพพิตร ให้ขุดสระที่ป่าหมากแข้ง ให้กว้างใหญ่...ขึ้นไปกั้นเนิน...แลสถาปนาการพระที่นั่งประมุขภิรมย์ที่เสด็จประทับแรม แลโรงละคร แลสร้างเก๋งสร้างเกาะในที่ขุดนั้น ให้เป็นที่ประภาคาร แลราษฎรคฤหบดีราษฎรพศิจจะได้ออกมาเล่นในฤดูน้ำ แทนที่สระที่เก่าในพระบรมมหาราชวัง แล้วทรงพระราชดำริว่า ที่ป่าหมากแข้งนี้ เมื่อเสด็จไปประทับอยู่ ก็ว่างเปล่าไม่เป็นที่ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสิ่งใด จึงทรงพระราชดำริว่า ที่เกาะใหญ่ซึ่งติดต่อกันนั้น ให้สถาปนาการเป็นพระอาราม สร้างพระมหาสุปเจติย มีชั้นชุกชี ชั้นทักษิณ ซึ่งภายหลังได้เชิญพระบรมพุทธรูปจากวัดสุทัศน์ฯ ซึ่งนำมาแต่สินพิทักษ์ แลพุกามประเทศบังญูไว้ ณ ภายในแลพระอุโบสถหลังหนึ่ง ด้านตะวันออกสำหรับพระมหาเจติย มีกำแพงแก้วรอบ มีมหาสีมาชั้นนอก ชั้นทศสีมาชั้นใน แลสิมณัฏฐิกรอย่างโบราณ ภายในผนังห่อหุ้มต่าง มีจิตรกรรมแสดงเรื่องสังกรรมวิธีในพระวินัย ที่บ้านกบข้างในมีเรื่องตามคำโคลงสุภาษิตต่าง ๆ บนหลังน้ำต่างขึ้นไปแสดงเรื่องเทพบุตร เทพธิดา มาประพาสสำราญในสวน และมีบุษบกที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมากร แลให้สร้างที่ประดิษฐานไม้โพธิ์ ซึ่งนำพืชมาแต่สินพิทักษ์มีระเบียงล้อมรอบทั้ง 4 ด้าน แลสร้างวิหารใหญ่ เป็นที่ธรรมสวนะฐานสำหรับ

พระมหาโพธิ ภายในผนังหน้าต่างต่างมีจิตรกรรมแสดงเรื่อง ศรีธรรมาโศภิตา บนนหลังหน้าต่างขึ้นไปแสดงเรื่องพระบรมเสด็จพระราชดำเนินโดยทางชลมารค พระราชนิพนธ์พระสุพรรณบัฏที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมากร

ภายนอกพระอุโบสถ มีลีลาเป็นนิมิต ติดกับเสาชั้นเฉลียง เป็นสำคัญเขตรัณขณสิมา รูปสิมาลีลาที่กำแพงแก้วทั้ง 8 ทิศนั้น เป็นเขตรัณขณมหาสิมา แลเสาสีลากรอบทั่วทั้งพระอาราม เป็นสำคัญเขตรัณขณมหาสิมา ถ้าพระสงฆ์จะทำสังฆกรรมในพระอุโบสถก็ได้ แต่ให้รักษา เพียงเขตรัณขณที่ผนังรอบ อย่าคิดรักษาตลอดลงมาถึงกำแพงแก้ว ถ้าจะทำในมหาสิมาเขตรัณขณใหญ่ทั่วทั้งพระอารามก็ได้ พระสงฆ์ที่ในเขตรัณขณนั้น ต้องชุมนุมให้พร้อมกัน ถ้ารูปใดไม่มาในหัตถบาทสงฆ์ ก็ให้น่าฉันทวีปริอุทมิมา ก็สำเร็จสังฆกรรม

แลเมื่อพระใสมาถึงกรุงเก่า จึงทรงพระราชดำริว่า พระเลื่อมพระใสทั้งสองพระองค์เป็นพระพุทธรูปมีชื่อเก่าแลเป็นที่นับถือของราษฎรเป็นอันมาก ไม่ควรจะให้เชิญมาไว้ในพระนคร ควรจะให้ประดิษฐานอยู่นอกพระนคร เหมือนอย่างในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว พระบางโปรดให้ไว้ ณ วัดจักรวรรดิราชาวาส พระแท่นคำให้ไว้ในวัดคฤหบดี พระอินสมอให้ไว้ ณ วัดอัปสรสวรรค์ (จบ)" (หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 ไม่ปรากฏ จ.ศ., เลขที่ 365 ตัวสะกดการันต์ตามต้นฉบับ)

จดหมายเหตุการสร้างวัดปทุมวนาราม ไม่เพียงกล่าวถึงการสร้างสิ่งปลูกสร้าง และการอัญเชิญพระพุทธรูปมาเป็นพระพุทธรูปประธานเท่านั้น ยังกล่าวถึงเรื่องกระบวนการทำสังฆกรรม โดยการกำหนดขอบเขตในการทำสังฆกรรมภายในสิมาคือ ขัณขณสิมา สำหรับพระสงฆ์ที่ต้องการทำสังฆกรรมในเขตมหาสิมาด้วยจะต้องพร้อมเพรียงกันทั้งพระอาราม มีสิมันตริก คือหลักสิมาที่กันมหาสิมาไว้ ดังในพระวินัยปิฎก บัญญัติถึงเรื่องสิมันตริกเพื่อป้องกันสิมาทับสิมา ดังนี้

"สมัยต่อมา พระฉัพพัคคีย์สมมติสิมาทับสิมา ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาครับสั่งกะภิกษุทั้งหลายว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย สิมาอันภิกษุเหล่าใดสมมติไว้ก่อนแล้ว กรรมนั้นของภิกษุเหล่านั้นเป็นธรรม ไม่กำเริบ ควรแก่ฐานะ สิมาอันภิกษุเหล่าใดสมมติแล้วในภายหลัง กรรมนั้นของภิกษุเหล่านั้นไม่เป็นธรรม กำเริบ ไม่ควรแก่ฐานะ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงสมมติสิมาทับสิมา รูปใดสมมติทับ ต้องอาบัติทุกกฏ ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ภิกษุผู้จะสมมติสิมา เว้นสิมันตริกไว้ แล้วสมมติสิมา" (วิ. ม. (ไทย)/ 4 166/181)

สังฆกรรมวิธีจะเริ่มจากการทำบุรพกิจ เช่น การบอกวันสำหรับทำสังฆกรรม บอกจำนวนพระสงฆ์ที่จะร่วมประชุม การเรียนรู้เรื่องการทำหนดวันสามารถศึกษาได้จากการเรียนปักษคณนา ดังปรากฏในวินัยบัญญัติเรื่องพระพุทธานุญาตให้เรียนปักษคณนา ดังนี้

“ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่เมืองโจทนาวัตตตามพระพุทธานิรมยแล้วเสด็จกลับมายังพระนครราชคฤห์อีก ก็โดยสมัยนั้นแล ชาวบ้านถามภิกษุทั้งหลายที่กำลังเที่ยวบิณฑบาตว่า ดีทีที่เท่าไรแห่งบักซ์ เจ้าข้า ภิกษุทั้งหลายตอบอย่างนี้ว่า อาวุโสทั้งหลาย พวกอาตมาไม่รู้เลย ชาวบ้านจึงเพ่งโทษ ตีเตียน โพนทะนาว่า แม้เพียงนับบักซ์ พระสมณะเชื้อสายพระศากยบุตรเหล่านี้ก็ยังไม่รู้ ไฉนจะรู้คุณความดีอะไรอย่างอื่นเล่า ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคตรัสอนุญาตแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ดูกรภิกษุทั้งหลายเราอนุญาตให้เรียนปักษคณนา

ครั้งนั้น ภิกษุทั้งหลายได้มีความปริวิตกว่า ภิกษุรูปไหนหนอพึงเรียนปักษคณนา แล้วกราบทูลเรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคตรัสอนุญาตแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ดูกร ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ภิกษุทุก ๆ รูปเรียนปักษคณนา

ก็โดยสมัยนั้นแล ชาวบ้านถามภิกษุทั้งหลายที่กำลังเที่ยวบิณฑบาตว่า ภิกษุมีจำนวนเท่าไร เจ้าข้า ภิกษุทั้งหลายตอบอย่างนี้ว่า อาวุโสทั้งหลาย พวกอาตมาไม่รู้เลย ชาวบ้านจึงเพ่งโทษ ตีเตียน โพนทะนาว่า แม้พวกกันเอง พระสมณะเชื้อสายพระศากยบุตรเหล่านี้ก็ยังไม่รู้ ไฉนจะรู้คุณความดีอะไรอย่างอื่นเล่า ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคตรัสอนุญาตแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้นับภิกษุ

ครั้งนั้น ภิกษุทั้งหลายได้มีความปริวิตกว่า เมื่อไรหนอเราพึงนับภิกษุ แล้วกราบทูลเรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคตรัสอนุญาตแก่ภิกษุทั้งหลายว่าเราอนุญาตให้นับภิกษุด้วยเรียกชื่อหรือให้จับสลากในวันอุโบสถ” (วิ. ม. (ไทย) 4/ 177/ 190)

การนับวันเพื่อกำหนดวันในการทำสังฆกรรมเช่น อุโบสถกรรมจึงเป็นสิ่งที่พระสงฆ์จะต้องมีความรู้ เมื่อมีการกำหนดให้ใช้ปฏิทินปักษคณนาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ภาพที่ 4-1) เพื่อกำหนดวันข้างขึ้นข้างแรมตามจันทรคติให้ถูกต้องแม่นยำยิ่งขึ้นการกำหนดวันตามจันทรคติ วันในธรรมสวณะ วันลงอุโบสถ มีคำประกาศกำหนดวันโดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่พระสงฆ์ที่มีความรู้ในเรื่องดาราศาสตร์ โหราศาสตร์ดวงดาวในกลุ่มนักษัตริ์ 27 หมู่ ซึ่งต่อมาแผนผังดาวนักษัตริ์ 27 หมู่ของหลวงวิศาลดรุณกร (ภาพที่ 4-2) แสดงตำแหน่งของหมู่ดาวต่าง ๆ ที่จะโคจรในช่วงเวลาที่ต่างกัน

ภาพที่ 4-1 ปฏิทินปักขคณนา (กรมศิลปากร, 2548, หน้า 285)

ภาพที่ 4-2 แผนผังนักษัตร 27 หมู่ (วราพล ไม้สน, 2556, หน้า 72)

ปัจจุบันปฏิทินปักขคณนาซึ่งมหาภูมิราชวิทยาลัยพิมพ์เผยแพร่เพื่อใช้ในการกำหนดวันอุโบสถและปาติโมกข์ของคณะสงฆ์ธรรมยุติกา (ภาพที่ 4-3)

การกำหนดวันด้วยวิธีปักขคณนา เป็นเครื่องกำหนดวันทางจันทรคติเพื่อให้พระสงฆ์ทำอุโบสถกรรมได้ถูกต้องตามวินัยบัญญัติ ซึ่งในสมัยรัชกาลที่ 2 มีการรื้อฟื้นประเพณีการบูชาพระรัตนตรัยในวันวิสาขบูชาเป็นผลจากการศึกษาพระคัมภีร์และปักขคณนาด้วย ดังที่มีพระราชปฐาถามสมเด็จพระสังฆราชและพระราชาคณะผู้ใหญ่ผู้น้อย ถวายพรว่า

"...แต่ก่อนพระมหากษัตริย์ราชเจ้าทรงกระทำสักการบูชาพระศรีรัตนตรัย ในวันวิสาขปุณณมี คือวันเดือน 6 ขึ้น 15 ค่ำ เป็นวันวิสาขนักขัตฤกษ์มหาบุญพิธีบูชาใหญ่ มีผลอนิสสงส์มากกว่าตรุษสงกรานต์ เหตุว่าเป็นวันสมเด็จพระสัมพันธูปพุทธเจ้าประสูติได้ตรัสรู้ปรินิพพาน สมเด็จพระเจ้าภคินี พระเจ้าวรวงศา พระเจ้าภคินี พระเจ้าภคินี เคยกระทำสืบทอดมาเป็นเยี่ยงอย่างโบราณราชประเพณีมาก่อน แลพระพิธีวิสาขบูชาอันนี้ เชื่อมบุญมาช้านานแล้ว หากมีกษัตริย์พระองค์ใดกระทำไม่ ถ้าได้กระทำสักการบูชา พระศรีรัตนตรัยในวันนั้นแล้ว ก็จะมีอนิสสงส์มากยิ่งนักอาจสามารถปิดประตูจตุรกายภูมิทั้ง 4 แลเป็นที่ดำเนินไปในสุคติภพเบื้องหน้า อาจให้เจริญทิมาบุญศิริสวัสดิ์พิพัฒนามงคล ระวังทุกข์โทษสรรพโรค อุปัทวันตรายภัยต่าง ๆ ในปัจจุเบทกาลปัจจุบัน เป็นอนันตคุณานิสงส์พิเศษนักจะนับประมาณมิได้ ครั้นได้ทรงฟังเกิดพระราชปิติโสมนัส ตรัสเห็นว่าวิสาขบูชานี้ จะเป็นเนื่อนาบุญราศีพระราชกุศลเกิดขึ้นอีกแห่งหนึ่งเป็นแท้ จึงทรงพระราชศรัทธา จะยกอริวิสาขบูชาหาบุญพิธีอันขาดประเพณีมานั้นให้กลับคืนจิรัฏฐิติกาลปรากฏสำหรับแผ่นดินสืบไป..."

(หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุนครบาลที่ 2 เลขที่ 17 . จ.ศ. 1179)

ความสำคัญในการบำเพ็ญกุศลในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา คือ พระราชนิพนธ์บทสวดมนต์ภาษาบาลีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งบทสวดบาลีนี้สำหรับใช้สวดทำนองสรภัญญะในวันมาฆบูชา ต่อมาปรากฏมีคำแปลเป็นภาษาไทยเรื่องของการบวชวิธีการลงอุโบสถในวันเพ็ญเต็มดวงจะต้องทำบุรพกิจ ดังนี้

" ณ วันนี้ เป็นวันพระจันทร์เพ็ญเต็มดวง ประกอบด้วยฤกษ์มาฆะมาถึงด้วยดี ณ วันนี้แล้ว ในวันใดเล่า พระตถาคต อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงแสดงพระปาฏิโมกข์ในท่ามกลางพระสงฆ์ 1250 องค์ ล้วนแต่พระที่เณสพ ล้วนได้เป็นเอหิภิกขุ ปฏิสัมภิทาญาณ อยู่ในทิศต่าง ๆ ไม่มีใครนิมนต์นัดหมาย ได้มาประชุมพร้อมกัน ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้า ที่เวฬุวนาราม เวลาตะวันบ่าย ในมาฆปุณณมี พระองค์ได้ทรงทำวิสุทธิ

อุโบสถ ทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์สามพระคาถากิ่ง ณ ที่ประชุมพระอรหันต์ 1250 องค์
นั้น" (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2537 ก, หน้า 2 ตัวสะกดการันต์ตาม
ต้นฉบับ)

ปฏิทินปักขคณนา พุทธศักราช ๒๕๕๗

ปีมะเมีย ปกติมาส ปกติวาร ปกติสุรทิน จ.ศ.๑๓๗๖

สุริยคติ	จันทรคติ												สุริยคติ
วัน	จัน	อ	ค	ส	ศ	ท	ว	อ	ค	ส	ศ	ท	ว
1													1
2													2
3													3
4													4
5													5
6													6
7													7
8													8
9													9
10													10
11													11
12													12
13													13
14													14
15													15
16													16
17													17
18													18
19													19
20													20
21													21
22													22
23													23
24													24
25													25
26													26
27													27
28													28
29													29
30													30
31													31
32													32
33													33
34													34
35													35
36													36
37													37
38													38
39													39
40													40
41													41
42													42
43													43
44													44
45													45
46													46
47													47
48													48
49													49
50													50
51													51
52													52
53													53
54													54
55													55
56													56
57													57
58													58
59													59
60													60
61													61
62													62
63													63
64													64
65													65
66													66
67													67
68													68
69													69
70													70
71													71
72													72
73													73
74													74
75													75
76													76
77													77
78													78
79													79
80													80
81													81
82													82
83													83
84													84
85													85
86													86
87													87
88													88
89													89
90													90
91													91
92													92
93													93
94													94
95													95
96													96
97													97
98													98
99													99
100													100

นาสุภา วันที ๑๔ ปุณจาณมี วิสาขบูชา วันที ๑๕ พฤษภาคม อารยพระเชษฐา วันที ๑๖ พฤษภาคม
เสกพรหม วันที ๑๗ กรกฎาคม ปวารณาออกพรรษา วันที ๑ ตุลาคม นมัสการพระปฐมเจดีย์ วันที ๑๑ พฤศจิกายน
เจริญพระพุทธมนต์ ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม วันที ๑๑ กรกฎาคม

ภาพที่ 4-3 ปฏิทินปักขคณนาของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย (มหาวิทยาลัย)

จากคำแปลบทสวดในวันมาฆบูชา ได้กล่าวถึงสังฆกรรมวิธี ได้แก่ การกำหนดวัน ในท่อนที่ว่า “วันนี้ เป็นวันพระจันทร์เพ็ญเต็มดวง ประกอบด้วยฤกษ์มาฆะ” การนับจำนวนในท่อนที่ว่า “ในท่ามกลางพระสงฆ์ 1250 องค์” การประกาศความบริสุทธิ์ในท่อนที่ว่า “พระองค์ได้ทรงทำวิสุทธิอุโบสถ” ในท่อนที่ว่า “การสวดประกาศแสดงโอวาทปาติโมกข์” พระราชนิพนธ์บทสวดในวันมาฆบูชาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงแสดงกระบวนการวิธีเพื่อให้พระสงฆ์ระลึกเสมอว่า กระบวนการทำสังฆกรรมเหล่านี้มีมาแต่ครั้งพุทธกาลแล้ว

สังฆกรรมวิธีในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงปรากฏในบทสวดมนต์ต่าง ๆ สำหรับการทำสังฆกรรมของพระสงฆ์ ในคำประกาศต่าง ๆ ที่เน้นย้ำให้พระสงฆ์รักษาความบริสุทธิ์ และหน้าที่ที่จะร่วมกับประชุมสงฆ์ในทุกกิจวัตร นอกจากนี้ยังปรากฏจิตรกรรมฝาผนังเรื่องสังฆกรรมวิธีภายในพระอารามที่พระองค์ทรงสร้าง

พระพรหมคุณาภรณ์ อธิบายถึงธรรมเนียมที่พระสงฆ์พึงอยู่ป่าข้อที่จะต้องเรียนนักษัตร์ว่า “...พึงเรียนทางนักษัตร์ไว้ (ดูดาวเป็น) ทั้งหมดหรือบางส่วน พึงเป็นผู้ฉลาดในทิศ” (พระมหาประยุทธิ์ ปยุตโต-2551, หน้า 544) ซึ่งตามพระวินัยบัญญัติถึงอารัญญกวัตร (ข้อปฏิบัติของพระสงฆ์ผู้อยู่ป่า) กล่าวไว้ดังนี้

“...เรื่องภิกษุอยู่ป่า ไม่เตรียมน้ำฉัน น้ำใช้ ไฟ ไม่สไฟ ไม่รู้นักษัตร์ ไม่รู้ทิศ พวกโจรถามก็ตอบว่าไม่มี ไม่รู้ทุกอย่าง จึงถูกขู่ขู่ คุกขู่อยู่ป่า พึงเข้าถู่บาตรคล้องบ่า พาดจิวรบนไหล่ ครั้นจะเข้าบ้าน พึงถอดรองเท้าใส่ถู่คล้องบ่า ปกปิดมณฑลสาม นุ่งห่มให้เป็นปริมณฑล แม้ในอารัญญกวัตรก็มีนัยเหมือนบิณฑจาวิกวัตรออกจากบ้านแล้ว พึงเข้าถู่บาตรคล้องบ่า พับจิวรวางบนศีรษะ สวมรองเท้าเดินไป พึงเตรียมน้ำฉัน น้ำใช้ ไฟ ไม่สไฟ ไม่เท้าเรียนนักษัตร์ทั้งสิ้นหรือบางส่วน พึงเป็นผู้ฉลาดในทิศ อารัญญกวัตรดังกล่าวมานี้ อันพระผู้มีพระภาคผู้สูงสุดกว่าหมู่สัตว์ทรงบัญญัติแล้ว (วิ. จุล. (ไทย)/ 7/446-177)

เรื่องสังฆกรรมวิธีในพระวินัย และกระบวนการตีความหมายของจิตรกรรมฝาผนังที่อาศัยความรู้ในศาสตร์อื่น ๆ ร่วมด้วย ส่งผลให้เกิดความเข้าใจในองค์ประกอบภายในจิตรกรรมฝาผนังได้ สอดคล้องกับที่ สน สีมাত্রัง อธิบายถึงการทำความเข้าใจเนื้อหาของจิตรกรรมฝาผนังว่าต้องอาศัยความเข้าใจแนวคิดของช่างเขียนโบราณ “สิ่งที่ช่างโบราณเขียนมาจากแนวคิดที่จะแสดงความจริงตามที่ตาเห็น จากประสบการณ์และจากการคิดฝัน” (สน สีมাত্রัง, 2524, หน้า 265-268) ที่มาของแนวความคิดเชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์ที่บรรจุความเปลี่ยนแปลงสภาพสังคม เหตุการณ์สำคัญตลอดจนความรู้ที่เกิดขึ้นในยุคสมัย โดยเน้นเฉพาะฉากสำคัญในพื้นที่จำกัดได้

การวิเคราะห์ภาพสังกรรมจากจิตรกรรมฝาผนัง

วิเคราะห์ภาพจิตรกรรมฝาผนังห้องภาพที่ 1

ภาพขบวนแห่ในจิตรกรรมฝาผนังห้องภาพที่ 1 (ภาพที่ 4-4) ปรากฏคำอธิบายในหนังสือ เรื่อง ปทุมวนานุสรณ์ว่าคือภาพการทอดผ้าป่าวิเศษโดยอ้างอิงจากประวัติการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเสด็จมาทอดผ้าป่า ณ วัดปทุมวนารามและประทับแรมเป็นประจำ ซึ่งการทอดผ้าป่าวิเศษที่สร้างขึ้น ณ วัดปทุมวนารามในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวปรากฏในพระราชพิธีสิบสองเดือน ว่า

"อนึ่ง การทอดผ้าป่าวิเศษซึ่งเป็นของหลวง แต่ก่อนเคยมีมาบ้างเป็นครั้งเป็นคราว แต่ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีผ้าป่าวัดปทุมวันติด ๆ กันไปหลายไป พึ่งมาขาดตอนในปลายแผ่นดิน ในการผ้าป่านั้นเสด็จพระราชดำเนินโดยกระบวนอย่างพระราชทานพระกุฐิน เวลาบ่ายพระสงฆ์สวดพระพุทธมนต์ในพระอุโบสถ มีเรือกระจาดผ้าป่าจอดเรียงรายอยู่ในน้ำหน้าพระอุโบสถ มีเครื่องประโคม พิณพาทย์ และการเล่นคือเพลง และลาวขับแพน เป็นต้น เล่นในเรือเวลาสวดมนต์จบ ประทับแรมที่พระที่นั่งแก้วทิรมสธะนั้นคืนหนึ่ง เวลารุ่งเช้าพระสงฆ์รับบิณฑบาตเรือในสระ 30 รูป เวลาเพลรับพระราชทานจันแล้วเสด็จพระราชดำเนินกลับ" (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2555, หน้า 23-24)

ภาพที่ 4-4 ภาพขบวนแห่ในจิตรกรรมฝาผนังห้องภาพที่ 1 ภายในพระอุโบสถ วัดปทุมวนาราม

จากภาพจิตรกรรมฝาผนังห้องภาพที่ 1 ไม่ปรากฏลักษณะของการบิดทาบของ พระสงฆ์ทางเรืออย่างเช่นในที่พระราชพิธีสิบสองเดือนระบุถึง แต่ลักษณะของการจัดเครื่องบูชา เช่น กิ่งไม้ในงานทอดผ้าป่า และผ้าจีวรบนพานอย่างเช่นงานกุสิน มีเครื่องประโคม และการประดับ ฉัตร 5 ชั้นเพื่อแสดงความเป็นงานหลวง จึงสามารถสันนิษฐานได้ว่าเป็นงานทอดผ้าป่าพิเศษตามที่ อ้าง แต่เครื่องดนตรีที่นอกจากจะมีแตร ช้อง ตะโพนแล้วยังมีแคนซึ่งเป็นเครื่องดนตรีของชาวลาว สอดคล้องกับในพระราชพิธีสิบสองเดือนที่กล่าวถึงลาวขับแพน ซึ่งแพนคือเครื่องดนตรีประเภท เป่าชนิดหนึ่ง (พจนานุกรมฉบับมติชน, 2547, หน้า 635) ภาพของการเป่าแคนนี้ไม่ปรากฏมาก่อน ในจิตรกรรมฝาผนังห้องภาพที่ 1 ก่อนการบูรณะจิตรกรรมฝาผนังในราวปี พ.ศ. 2538 (ภาพที่ 4-5) ไม่ปรากฏองค์ประกอบในลักษณะปัจจุบัน และไม่มีกระเช้าในตำแหน่งนี้ด้วย ดังพบว่า ภาพในส่วน นี้มีการตกแต่งเพิ่มเติมเนื้อหาของภาพบุคคลหลายส่วนทั้งเจ้าพนักงานที่เป่าแตร และชาวบ้านที่ เป่าแคนที่นั่งมาในลำเรือต่าง ๆ

ภาพที่ 4-5 ภาพถ่ายเก่าจิตรกรรมฝาผนังห้องภาพที่ 1 ภายในพระอุโบสถวัดปทุมวนาราม
คราวอนุรักษ์ปี พ.ศ. 2538 เทียบลายเส้นจิตรกรรมที่เขียนขึ้นภายหลัง (ประภาศรี
พงษ์ดำ และรัชชัย ปุณณลิ้มปกุล, 2539, หน้า 70)

ภาพของการเป่าแคนของชาวบ้านในจิตรกรรมฝาผนัง ไม่ตรงกับที่มีในประกาศ ซึ่งในเอกสารประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 ประกาศห้ามไม่ให้เล่นแล้วลาว ซึ่งประกาศไว้ ณ วันศุกร์ เดือน 12 แรม 14 ค่ำ ปีฉลู สัปตศก ตรงกับวันศุกร์ที่ 17 พฤศจิกายน พ.ศ. 2408 ความว่า

“มีพระบรมราชโองการดำรัสแก่ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย แลทวยราษฎร์ชาวสยามทุกหมู่ ทุกเหล่าในกรุงแลหัวเมืองให้ทราบกระแสพระราชดำริว่า เมืองไทยเป็นที่ประชุมชาวต่างประเทศต่างภาษาใกล้เคียงมากด้วยกันมานานแล้ว การเล่นฟ้อนรำขับร้องของภาษาอย่างต่าง ๆ เคยมีปะปนเป็นที่ดูเล่นต่าง ๆ สำราญ เป็นเกียรติยศบ้านเมืองก็ได้อยู่ แต่ถ้าของเหล่านั้นคงอยู่ตามเพศตามภาษาของคนนั้น ๆ ก็สมควร หรือไทยจะเลียนเอามาเล่นได้บ้าง ก็เป็นดีอยู่ว่าไทยเลียน ใครเลียนได้เหมือนหนึ่งพระเทศนามหาชาติว่าอย่างลาวก็ได้ ว่าอย่างมอญก็ได้ ว่าอย่างพม่าก็ได้ ว่าอย่างเขมรก็ได้ก็เป็นดี แต่จะเอามาเป็นพื้นไม่ควร ต้องเอาอย่างไทยเป็นพื้น อย่างอื่น ๆ ว่าเล่นได้แต่แหล่งหนึ่งสองแหล่ง

ก็การบัดนี้เห็นแปลกไปนักชาวไทยทั้งปวงละทิ้งการเล่นสำหรับเมืองตัวคือปี่พาทย์มโหรีเสภาเครื่องท่อน พรบไก่อัศจรรย์เพลงไก่อ่าเกี่ยวข้าวและละครร้องเสียหมด พวกกันเล่นแต่ลาวแคนไปทุกหนทุกแห่งทุกตำบลทั้งผู้ชายผู้หญิง จนท่านที่มีปี่พาทย์มโหรีไม่มีผู้ใดหา ต้องบอกขายเครื่องปี่พาทย์เครื่องมโหรี ในที่มืงานโกนจุกบวชนาคก็หาลาวแคนเล่นเสียหมดทุกแห่ง ราคาทางานหนึ่งแรงถึงสิบตำลึง สิบสองตำลึง การที่เป็นอย่างนี้ ทรงพระราชดำริเห็นว่าไม่สู้งามไม่สู้ควรที่การเล่นอย่างลาวจะมาเป็นพื้นเมืองไทย ลาวแคนเป็นข้าของไทย ๆ ไม่เคยเป็นข้าลาว จะเอาอย่างลาวมาเป็นพื้นเมืองไทยไม่ควร ตั้งแต่พวกกันเล่นลาวแคนมาอย่างเดียวก็นึกว่าสิบปีมาแล้ว จนการตกเป็นพื้นเมือง แลสังเกตดูการเล่นลาวแคนซุกซมที่ไหน ฝนก็ตกน้อยร่วงโรยไป ถึงปีนี้ข้าวในนาอดตัวก็เพราะน้ำป่ามาช่วย

เมืองที่เล่นลาวแคนมาก เมื่อถึงฤดูฝน ๆ ก็น้อยทำนาก็เสียไม่ออกงาม ทำขึ้นได้บ้างเมื่อปลายฝน น้ำป่ากระโชกมาก็เสียหมด เพราะฉะนั้นทรงพระราชวิตกอยู่ โปรดให้ขออ้อนวอนแก่ท่านทั้งหลายทั้งปวง ที่คิดถึงพระเดชพระคุณจริง ๆ ให้งดการเล่นลาวแคนเสีย อย่าหามาดูแลฟัง แลอย่าให้เล่นเองเลย ลองดูสักปีหนึ่งสองปี การเล่นต่าง ๆ อย่างเก่าของไทย คือละครฟ้อนรำปี่พาทย์มโหรีเสภาเครื่องท่อน พรบไก่อัศจรรย์ เพลงไก่อ่าเกี่ยวข้าวและอะไร ๆ ที่เคยเล่นมาแต่ก่อนเอามาเล่นเอามาทำขึ้นบ้างอย่างให้สูญ เล่นลาวแคนขอให้งดเสียสักปีหนึ่งสองปีลองดู ฟ้าฝนจะงามอย่างไรต่อไปข้างหน้า

ประกาศอันนี้ถ้ามีฟังยังขึ้นเล่นลาวแคนอยู่จะให้เรียกภาษีให้แรง ใครเล่นที่ไหนจะให้เรียกแต่เจ้าของที่แลผู้เล่น ถ้าลักเล่นจะต้องจับปรับให้เสียภาษีสองต่อสามต่อ

ประกาศมา ณ วันศุกร์ เดือน 12 แรม 14 ค่ำ ปีมะเส็ง (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2547, หน้า 405-406)

ภาพของการล่องเรือมาทำบุญ ซึ่งมีภาพการประชุมของพระสงฆ์ในจิตรกรรมฝาผนัง ห้องภาพที่ 1 (ภาพที่ 4-6) แสดงภาพพระสงฆ์จำนวน 7 รูป โดยมีพระสงฆ์รูปกลางนั่งขัดสมาธิราบ ขนาบข้างด้วยพระสงฆ์นั่งพับเพียบทั้งสองฝั่ง ฝั่งละ 3 รูป มีพานพุ่มเป็นเครื่องบูชาอยู่ด้านหน้าหมู่พระสงฆ์ พระสงฆ์จำนวน 7 รูป จัดอยู่ในกลุ่มพระสงฆ์ปัญจวรรคสามารถทำสังฆกรรมได้ทุกอย่าง เว้น อุปสมบทในมัชฌิมชนบท และอัฏฐาน จากภาพเป็นลักษณะของการฟังเทศนา หรือการตกลงประชุมหารือกันเป็นอภิเษกนกรรม จึงเป็นภาพต่างเหตุการณ์ที่สันนิษฐานว่า มีการความเกี่ยวข้องกันในลักษณะของหน้าที่ของชาวบ้านและพระสงฆ์ที่ต่างอุปถัมภ์กันและกัน

ภาพที่ 4-6 อภิเษกนกรรมของพระสงฆ์ 7 รูป ห้องภาพที่ 1 ภายในพระอุโบสถวัดป่าทุมนาราม

ซึ่งในคำประกาศห้ามมิให้เล่นแฉ่วลาว ซึ่งให้ความสำคัญไปที่การเล่นเครื่องดนตรีคือ แคน เนื่องจากเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นพื้นเมืองลาว โดยกล่าวอ้างถึงความนิยมมาเป็นเวลากว่า 10 ปีในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แสดงให้เห็นถึงความนิยมในเครื่องดนตรีชนิดนี้มาตั้งแต่ต้นรัชกาล ซึ่งประกาศนี้เป็นประกาศที่มีขึ้นภายหลังที่พระบาทสมเด็จพระ

พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งพระองค์โปรดการเป่าแคนแล้วลาวเสด็จสวรรคตเมื่อ วันอาทิตย์ เดือนยี่
แรม 6 ค่ำ พ.ศ. 2408 (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี, 2547, หน้า 223)

จิตรกรรมฝาผนังห้องภาพที่ 1 ก่อนการบูรณะในปี พ.ศ. 2538 จึงไม่ปรากฏการเป่าแคน
ของชาวลาว เป็นเพียงการถือดอกบัวเล่นเรือไปตามลำน้ำ ซึ่งภาพในตำแหน่งนี้ได้รับการบูรณะที่
แสดงสัญลักษณ์การขีดเส้นแนวตั้งตามที่กรมศิลปากรได้ตกลงไว้ให้เป็นเครื่องบ่งบอกถึงการบูรณะ
ด้วยการแต้มสีและวาดขึ้นโดยอ้างอิงจากภาพเดิมให้เป็นเรื่องที่สอดคล้องกัน

วิเคราะห์ภาพจิตรกรรมฝาผนังห้องภาพที่ 2

จิตรกรรมฝาผนังห้องภาพที่ 2 เขียนภาพวันรับกฐินในพิธีทอดกฐิน (ภาพที่ 4-7) เป็น
สังฆกรรมสำคัญในพระพุทธศาสนา ภาพแสดงการรับผ้าของพระสงฆ์ซึ่งมีจำนวนมากกว่า 20 รูป
ซึ่งจำนวนของพระสงฆ์จะสามารถทำสังฆกรรมรับผ้ากฐินได้ และจำนวนของชาวบ้านที่ถือพาน
ทอดผ้ากฐินมีจำนวน 24 ผืน สัมพันธ์กับจำนวนของพระสงฆ์ภายในพระอุโบสถ

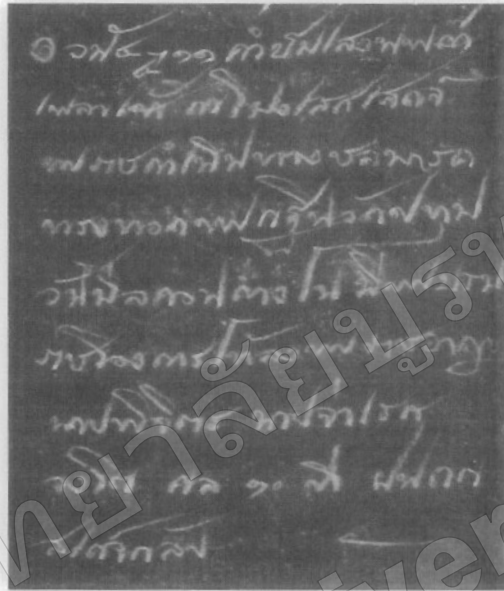

ภาพที่ 4-7 ภาพวันรับกฐินในพิธีทอดกฐิน ห้องภาพที่ 2 ภายในพระอุโบสถวัดปทุมวนาราม

ภายในภาพปรากฏว่าผ้าพระกฐินวางอยู่บนพานทอง มีคนอัญเชิญและกางร่มให้เป็น
สัญลักษณ์ของเครื่องสูง สันนิษฐานว่าเป็นกฐินพระราชทาน ซึ่งการทอดผ้าพระกฐินวัดปทุมวนา
รามปรากฏในจดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 ปี พ.ศ. 2400 ซึ่งเป็นปีแรกสร้างวัด ความว่า (ภาพที่ 4-8)

“วัน 4¹ 11 ค่ำ ปีมเสงนพศกเพลาเช้า 7 โมงเสด็จเสด็จพระราชดำเนินทางชลมารค
ทรงทอดพระกฐินวัดปทุมวัน มีลคอนค่างโน มีพระบรมราชโองการให้ลงพระราชอาญา

นายพิจิตร นายจำเรตลงใช้คนละ 10 ที่ ผ่นตกละ 10 (หอสมุดแห่งชาติ จดหมาย
เหตุรัชกาลที่ 4 เลขที่ 12, จ.ศ. 1219 ตัวสะกดการันต์ตามต้นฉบับ)

ภาพที่ 4-8 เนื้อความในจดหมายเหตุเรื่องเสด็จพระราชดำเนินถวายผ้าพระกฐินวัดปทุมวนาราม
(หอสมุดแห่งชาติ)

โดยมาวัดที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่พระราชศรัทธาทั้งวัดในกรุงและ
นอกกรุงจะได้รับพระราชทานผ้าพระกฐินกับทั้งพระกฐินบริวารและเครื่องไทยทานถวายพระอันดับ
ที่จำพรรษาครบในวัดนั้น ๆ นอกจากการถวายผ้าพระกฐินแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัวพระราชทานเงินและผ้าให้คนชราและพิการด้วย ดังปรากฏในคำประกาศเรื่องพระราชทาน
กฐินที่กรุงเก่า ว่า

“..พระราชกุศลซึ่งทรงพระราชอุตสาหะเสด็จขึ้นมาพระราชทานพระกฐิน แล
พระราชทานเงินผ้าคนชราพิการครั้งนี้ ทรงพระราชอุทิศถวายแก่พระเจ้าแผ่นดินแต่
ก่อน ๆ ทุกพระองค์...” (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2547, หน้า 517)

ภาพจากจิตรกรรมฝาผนังห้องภาพที่ 2 พบว่ามีหญิงชราถือไม้เท้าเข้าวัดด้วยซึ่งไม่
ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังอื่น หมายถึงอาจได้รับพระราชทานผ้าตามข้อความนี้ ภาพคนกางร่ม
และการเทินพานสีทองของชาวบ้านทั้งหลายแสดงถึงความมั่งคั่ง และคนที่มีจำนวนมากแสดงถึง
ความสำคัญของประเพณีนี้

วิเคราะห์ภาพจิตรกรรมฝาผนังห้องภาพที่ 3

จิตรกรรมฝาผนังห้องภาพที่ 3 เขียนเรื่องสังกรรมโดยพระสงฆ์จำนวน 9 รูป (ภาพที่ 4-9) เป็นกิจของพระสงฆ์บัญญัติ ซึ่งสามารถทำสังกรรมได้ทุกอย่างยกเว้น การอุปสมบทและการสวดอัphan (การสวดถอนจากการอาบัติสังฆาทิเสส) จากภาพที่แสดงพระสงฆ์รูปที่สวดเป็นพระที่นั่งกระหย่งเพียงรูปเดียวเป็นลักษณะของการขอปริวาส หรือมานัตเพื่อออกจากอาบัติสังฆาทิเสสที่ต้องทำการอยู่ปริวาสกรรมสอดคล้องกับภาพในระยะหลังของภาพเขียนตอนการอยู่สังัดของพระสงฆ์กลุ่มหนึ่งที่นั่งกระหย่งประนมมือเช่นกัน ซึ่งการอยู่ปริวาสเป็นสิ่งที่พระสงฆ์ที่ต้องอาบัติจะต้องประพฤติตามพระวินัยบัญญัติ ดังปรากฏความว่า

“...ดูกรภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง ภิกษุในศาสนาเป็นผู้ต้องครุกาบัติควรอยู่ปริวาส ถ้าเธอพึงส่งทูตไปในสำนักภิกษุทั้งหลายว่า กระผมเองต้องครุกาบัติควรอยู่ปริวาส ขออาราธนาภิกษุทั้งหลายมา กระผมปรารถนาการมาของภิกษุทั้งหลาย ดูกรภิกษุทั้งหลาย แม้เมื่อเธอมิได้ส่งทูตมาก็พึงไปด้วยสัตตนาหกรณียะได้ จะต้องกล่าวไปไย เมื่อเธอส่งทูตมา พึงไปด้วยตั้งใจว่า จักทำการชวนชวายเป็นปริวาส จักช่วยสวดหรือ จักเป็นคนะปุระกะ แต่ต้องกลับใน 7 วัน...” (วิ. ม. (ไทย)/ 4/ 211/ 236)

ภาพที่ 4-9 การขอปริวาสกรรม ห้องภาพที่ 3 ภายในพระอุโบสถวัดปทุมวนาราม

จากวินัยบัญญัติกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์ที่ต้องอาบัติสังฆาทิเสสที่ต้องการออกจากอาบัติด้วยการอยู่ปริวาส ซึ่งคำว่า ครุกาบัติ หมายถึงอาบัติหนัก ได้แก่ อาบัติปาราชิก เป็นอาบัติที่แก้ไม่ได้ และอาบัติสังฆาทิเสส ที่อยู่กรรมจึงจะพ้นได้ (พระมหาประยุทธ์ ปรยุตโต, 2551, หน้า 38) ในที่นี้หมายถึงอาบัติที่จะต้องอาศัยการอยู่กรรม โดยให้พระสงฆ์แสดงความประสงค์ที่จะอาราธนาพระสงฆ์ที่เป็นทูตมาเพื่อบอกขออนุญาต หรือไม่ก็ให้เป็นการไปอยู่กรรมด้วยเหตุ สัตตนากรณียะ หมายถึง ฐานะที่เป็นเหตุให้ภิกษุออกจากวัดในระหว่างพรรษาได้ 7 วัน ได้แก่

1. ไปเพื่อพยาบาลสหรรมิกหรือมารดาบิดาผู้เจ็บไข้
2. ไปเพื่อรับสหรรมิกที่กระสันจะสึก
3. ไปเพื่อกิจสงฆ์ เช่น ไปหาทัพพสัมภาระ (สิ่งต่าง ๆ ที่จะใช้อำนวยในสร้างเรือน เช่น เรือ รถ หรือเกวียน) มาซ่อมวิหารที่ชำรุดลงในเวลานั้น
4. ไปเพื่อบำรุงศรัทธาของทายกซึ่งส่งมานิมนต์เพื่อการบำเพ็ญกุศลของเขา และฐานะอื่นจากนี้ที่เป็นกิจลักษณะอนุโลมตามนี้ได้ (พระมหาประยุทธ์ ปรยุตโต, 2551, หน้า 421-422)

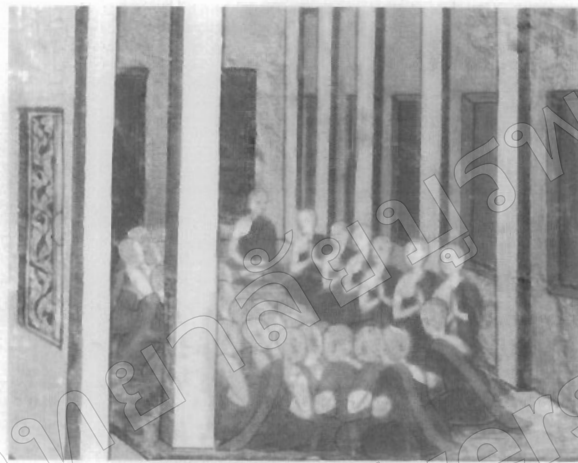
โดยพระสงฆ์ที่จะขออยู่ปริวาสต้องสวดขอกับคณะสงฆ์ที่เรียกว่าคณะปุรกะ อันหมายถึงภิกษุผู้เป็นที่ครบจำนวนในคณะนั้น ๆ เช่น สังฆกรรมที่ต้องมีภิกษุ 4 รูป หรือยิ่งขึ้นไป เป็นผู้นำ ยังขาดอยู่เพียงจำนวนใดจำนวนหนึ่ง มีภิกษุอื่นมาสมทบ ทำให้ครบองค์สงฆ์ในสังฆกรรมนั้น ๆ ภิกษุที่มาสมทบนั้นเรียกว่า คณะปุรกะ (พระมหาประยุทธ์ ปรยุตโต, 2551, หน้า 36) ซึ่งการไปอยู่กรรมนี้จะต้องกลับมาใน 7 วัน

การทำสังฆกรรมของหมู่พระสงฆ์ในภาพไม่เชื่อมโยงกับประเพณีหรือพิธีกรรมที่จะต้องมีการร่วมมือกับชาวบ้านอย่างเช่นในจิตรกรรมฝาผนังห้องภาพที่ 1 และห้องภาพที่ 2 ในเรื่องของประเพณีที่ชาวบ้านยังปรากฏอยู่ในภาพเป็นเรื่องเล่าเกี่ยวกับวิถีชีวิตที่มีทั้งเรื่องของการมาทำบุญวัดเป็นศูนย์กลางในการพบปะสังสรรค์ และเป็นที่ที่เด็ก ๆ จะมาอาศัยเที่ยวเล่นทั้งบริเวณด้านในวัดส่วนหน้า และบริเวณนอกกำแพงวัด การเล่าเรื่องด้วยภาพนี้แสดงพื้นที่ชัดเจนของการทำสังฆกรรมและส่วนที่เป็นป่าสงัดสำหรับให้พระสงฆ์อยู่วิเวก และกฎในเวลาที่พระสงฆ์กำลังอ่านพระคัมภีร์ ช่างเขียนภาพจึงไม่เขียนภาพชาวบ้านร่วมกับกิจของพระสงฆ์เหล่านั้น

วิเคราะห์ภาพจิตรกรรมฝาผนังห้องภาพที่ 4

จิตรกรรมฝาผนังห้องภาพที่ 4 เขียนเรื่องสังกรรมโดยพระสงฆ์จำนวนมากกว่า 30 รูป (ภาพที่ 4-10) ซึ่งพระสงฆ์จำนวนเกินกว่า 21 รูปสามารถทำสังฆกรรมได้ทุกประเภท ดังนั้น การ

ชุมนุมพระสงฆ์โดยไม่มีการถือผ้าไตร จึงไม่ใช่การอุปสมบท สันนิษฐานว่า อาจเป็นการสวดทำวัตรเช้า หรือการสวดอัphanกรรม คือการสวดถอนพระสงฆ์ที่ต้องอาบัติสังฆาทิเสสเข้าสู่หมู่สงฆ์กลายเป็นผู้บริสุทธิไม่ต้องอาบัติสามารถเข้าร่วมทำสังฆกรรมได้ หรืออาจเป็นการสวดประชุมสงฆ์ในเรื่องอื่น ๆ ที่เข้าหาหรือกัน

ภาพที่ 4-10 การสวดอัphanกรรม ห้องภาพที่ 4 ภายในพระอุโบสถวัดปทุมวนาราม

การสวดอัphanซึ่งจะเป็นการทำสังฆกรรมเพื่อรับบุคคลหรือพระสงฆ์กลับเข้าหมู่เป็นสังฆกรรมที่จะต้องมียุคพระสงฆ์ร่วมประชุมเป็นจำนวนมากนี้ ปรากฏในพระวินัย ว่า “...ดูกรภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง ภิกษุในศาสนานี้เป็นผู้ควรอัphan ถ้าเธอจะพึงส่งทูตไปในสำนักภิกษุทั้งหลายว่า กระผมเองเป็นผู้ควรอัphan ขออาราธนาภิกษุทั้งหลายมา กระผมปรารถนาการมาของภิกษุทั้งหลาย ดูกรภิกษุทั้งหลาย แม้เมื่อเธอมิได้ส่งทูตมา ก็พึงไปด้วยสัตตทานกรณียะได้จะต้องกล่าวไปโยเมื่อเธอส่งทูตมา พึงไปด้วยตั้งใจว่า จักทำการชวนชวายเป็นอัphan จักช่วยสวดหรือจักเป็นคณะปุระกะ แต่ต้องกลับใน 7 วัน (วิ. ม. (ไทย)/ 4/ 211/ 237)

การอัphanคือ การเรียกเข้าหรือการรับกลับเข้าหมู่ ซึ่งเป็นขั้นตอนสุดท้ายของกฎฐานวิธีคือระเบียบปฏิบัติในการออกจากครุภาพติขั้นสังฆาทิเสส ได้แก่การที่สงฆ์สวดระงับอาบัติ รับภิกษุผู้ต้องอาบัติสังฆาทิเสส และได้ทำโทษตนเองตามวิธีที่กำหนดเสร็จแล้ว ให้กลับคืนเป็นผู้บริสุทธิวิธีปฏิบัติคือ ผู้อาบัติสังฆาทิเสสแล้วไม่ได้ปิดไว้ พึงประพฤติดมานัตสิ้น 6 ราตรีแล้วขออัphanกับสงฆ์วิสดิวัตรค สงฆ์สวดอัphanแล้วชื่อว่าเป็นผู้บริสุทธิจากอาบัติ แต่ถ้าภิกษุต้องอาบัติปกปิด

อาบัติไว้ล่วงหน้าใดต้องประพฤติวัตร เรียกว่า อยู่ปริวาส ชดใช้ครบจำนวนวันเท่านั้นก่อนจึงประพฤติมานัตเพิ่มอีก 6 ราตรีแล้วจึงขออภัยทานกะสงฆ์สังฆปริณายก เมื่อสงฆ์อภัยทานแล้ว อาบัติสังฆาทิเสสที่ต้องชื้อว่าเป็นอันระงับ (พระมหาประยุทธ์ ปยุตโต, 2551, หน้า 530)

จากภาพพบว่าพระสงฆ์จำนวนหนึ่งที่อยูภายนอกพระอุโบสถ ได้แก่ พระสงฆ์ที่อยู่ในกุฏิ (ภาพที่ 4-11) พระสงฆ์ที่กำลังออกอุตุรงค์ (ภาพที่ 4-12) และพระสงฆ์ที่กำลังอยู่ป่า การเขียนภาพลักษณะเช่นนี้ ต้องการนำเสนอว่าพระสงฆ์ที่ไม่ได้เข้าร่วมการทำสังฆกรรมภายในพระอุโบสถ จะไม่ได้อยู่ภายในขอบเขตของสีมา หรือภายในพระอุโบสถในลักษณะที่ไม่เข้าร่วมในกิจนั้น ๆ ดังนั้นช่างจึงเขียนให้พระสงฆ์ที่ไม่ได้เข้าร่วม ไม่ปรากฏบริเวณโดยรอบพระอุโบสถเพื่อเป็นการทำให้ถูกต้องตามพระวินัยบัญญัติ

ภาพที่ 4-11 พระสงฆ์ที่อยู่ในกุฏิ

ภาพที่ 4-12 พระสงฆ์ที่กำลังออกอุตุรงค์

แม้ว่าการทำสังฆกรรมของหมู่พระสงฆ์ในภาพไม่เชื่อมโยงกับประเพณีหรือพิธีกรรมที่จะต้องมิกิจกับชาวบ้านอย่างเช่นในจิตรกรรมฝาผนังห้องภาพที่ 1 และห้องภาพที่ 2 แต่การเข้ามาทำบุญในเรื่องของประเพณีที่ชาวบ้านยังปรากฏอยู่ในภาพเป็นเรื่องเล่าเกี่ยวกับวิถีชีวิต ที่มีทั้งเรื่องของการมาทำบุญที่วัด รวมกับส่วนประกอบภาพอื่น ๆ คือภาพของพระสงฆ์ที่กำลังเดินทางออกอุตุรงค์เพื่ออยู่วิเวก พระมหาประยุทธ์ ปยุตโต (พระพรหมคุณาภรณ์) อธิบายความหมายของคำว่าอุตุรงค์ว่า เป็นเครื่องกำจัดกิเลส ที่พระสงฆ์จะสมาธิจิตมาทานเพื่อประพฤติและขัดเกลากิเลสส่งเสริมในเรื่องของความมักน้อยสันโดษ (พระมหาประยุทธ์ ปยุตโต, 2551, หน้า 150)

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าภาพไม่ได้แสดงวัตรต่าง ๆ ของพระสงฆ์ผู้อยู่ธุดงค์ เป็นเพียงการ แสดงภาพสัญลักษณ์ของการที่พระสงฆ์ได้เดินทางออกจากวัด พร้อมด้วยบาตร กลด และตะเกียง (เครื่องตามไฟ) ก็สามารถสันนิษฐานได้ถึงความพร้อมเพรียงของพระสงฆ์ที่ยอมสละทานเข้าธุดงค์ เพื่อขัดเกลากิเลส และเป็นผู้มักน้อยสันโดษซึ่งพระสงฆ์เหล่านี้จะต้องประพฤติตามธุดงค์วัตรซึ่งมี สิบสามประการ แบ่งออกเป็น 4 หมวด คือ 1 จีวรปฏิสังยุตต์ ว่าด้วยเรื่องเกี่ยวกับจีวร 2 ปิณฑ ปาตปฏิสังยุตต์ ว่าด้วยเรื่องเกี่ยวกับปิณฑบาต 3 เสนาสนปฏิสังยุตต์ ว่าด้วยเรื่องเกี่ยวกับ เสนาสนะที่อาศัย และ 4 วิริยปฏิสังยุตต์ ว่าด้วยเรื่องเกี่ยวกับความเพียรคือการนั่งอย่างเดียวยาวไม่ นอน สันโดษ (พระมหาประยุทธ์ ปยุตโต, 2551, หน้า 150-151)

จิตรกรรมฝาผนังนี้จึงไม่เพียงเน้นที่แต่สังฆกรรมซึ่งพระสงฆ์จะทำในพระอุโบสถเท่านั้น แต่ได้ให้ความสำคัญต่อวัตรปฏิบัติอื่น ๆ ตามพระวินัยเพื่อขัดเกลากิเลสและความสันโดษด้วย

วิเคราะห์ภาพจิตรกรรมฝาผนังห้องภาพที่ 5

จิตรกรรมฝาผนังห้องภาพที่ 5 เขียนเรื่องสังฆกรรมโดยพระสงฆ์จำนวนมากกว่า 30 รูป ประชุมพร้อมกันในพระอุโบสถ (ภาพที่ 4-13) พระสงฆ์ที่มีจำนวนมากกว่า 21 รูปจะสามารถทำ สังฆกรรมได้ทุกประเภท ดังนั้น สำหรับห้องภาพที่ 5 เนื่องจากจารึกได้ภาพลบเลือนจนไม่สามารถ เข้าใจภาพได้ อาศัยช่วงเวลาปรากฏในบรรยายกาศที่ผู้วาดต้องการนำเสนอว่าเป็นเวลากลางวัน สันนิษฐานว่าเป็นการสวดมนต์ทำวัตรของพระสงฆ์ หรือเป็นการทำสังฆอุโบสถ คือการทำอุโบสถ ของพระสงฆ์ตั้งแต่ 4 รูปขึ้นไปหรืออาจเป็นการสวดนารือในเรื่องต่าง ๆ ที่ได้มีการตั้งญัตติหาหรือกัน

ภาพที่ 4-13 การสวดมนต์ทำวัตรของพระสงฆ์ ห้องภาพที่ 5 ภายในพระอุโบสถวัดปทุมวนาราม

จากภาพพบว่าพระสงฆ์จำนวนหนึ่งที่อยู่ภายนอกพระอุโบสถ ได้แก่ พระสงฆ์ที่อยู่ในกุฏิ (ภาพที่ 4-14) ซึ่งนั่งพักดื่มน้ำชาโดยมีเด็กวัดคอยปรนนิบัติ แสดงความหมายถึงพระสงฆ์ที่ไม่ได้เข้าร่วมในการทำสังฆกรรมใด ๆ จะไม่เข้าไปบริเวณที่มีการทำสังฆกรรมนั้น

ภาพที่ 4-14 พระสงฆ์พักจิบชาในกุฏิ ห้องภาพที่ 5 ภายในพระอุโบสถวัดปทุมวนาราม

ตำแหน่งของภาพจิตรกรรมฝาผนังห้องภาพที่ 5 อยู่ในตำแหน่งที่อยู่ระยะเดียวกับพระประธาน ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีความแคบมาก ไม่สามารถมองภาพมุมกว้างได้ และเรื่องที่เขียนมีเป็นเรื่องของพระสงฆ์เป็นสำคัญ ไม่เน้นเรื่องของประเพณีทางศาสนาที่จะมีการเขียนภาพของชาวบ้านมาร่วมพิธี การเขียนภาพและตำแหน่งของภาพมีความสอดคล้องกับแนวทางการจัดองค์ประกอบภายในพระอุโบสถ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านไม่สามารถเข้าไปในพื้นที่นี้ได้ เนื่องจากเป็นพื้นที่เฉพาะของพระสงฆ์ ซึ่งในช่วงเวลานั้นการเข้ามาสักการะพระประธาน ได้สงวนพื้นที่ส่วนในสำหรับพระสงฆ์เป็นสำคัญ

ดังนั้น ภาพที่นำเสนอในห้องภาพนี้ จึงมีภาพชาวบ้านอยู่เป็นจำนวนน้อยกว่า และไม่มีเรื่องของประเพณี พิธีกรรมใด ๆ ที่ชาวบ้านจะต้องเข้าร่วมในพิธีสงฆ์

วิเคราะห์ภาพจิตรกรรมฝาผนังห้องภาพที่ 6

จิตรกรรมฝาผนังห้องภาพที่ 6 เป็นห้องภาพที่มีความพิเศษกว่าห้องภาพอื่น ๆ โดยทั่วไปแล้วการกำหนดพื้นที่อุโบสถจะกำหนดด้วยการเขียนหลักศิลาติดด้านหน้าอาคาร และมีพระสงฆ์ร่วมชุมนุมกัน (ภาพที่ 4-15) แต่ในภาพนี้ไม่ปรากฏองค์ประกอบเหล่านั้น อาคารที่มีพระสงฆ์อยู่

ภายในจึงสันนิษฐานได้ว่าเป็นพระวิหาร ซึ่งพระวิหารสามารถใช้เป็นที่ทำสังฆกรรมได้เมื่อพระสงฆ์ มีการตกลงร่วมกันในการกำหนดให้พื้นที่นั้นใช้สำหรับทำสังฆกรรม สันนิษฐานว่าจิตรกรรมฝาผนัง ห้องภาพที่ 6 นี้ไม่มีเนื้อเรื่องของการทำสังฆกรรมด้วยสาเหตุ 2 ประการคือ ไม่มีหลักสีมากำกับ และพระสงฆ์ไม่ได้อยู่ในลักษณะของการร่วมประชุมแต่เป็นการปรึกษาหารือกัน

ภาพที่ 4-15 การปรึกษาหารือกันของหมู่สงฆ์ภายในพระอุโบสถ ห้องภาพที่ 6 ภายในพระอุโบสถ วัดปทุมวนาราม

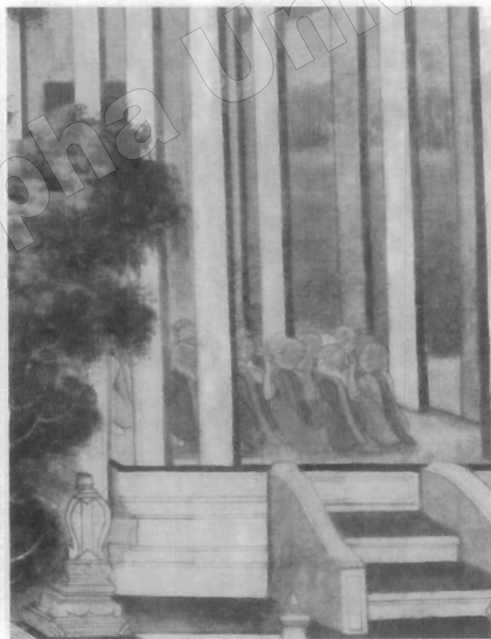
อย่างไรก็ตาม จิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดปทุมวนารามผ่านการบูรณะมาหลายครั้งจึงมีโอกาสดังกล่าวที่ความเปลี่ยนแปลงขึ้นในช่วงเวลานั้น เนื่องจากภาพทุกภาพภายในพระอุโบสถควรแสดงกิจการทำสังฆกรรมเนื่องจากเป็นพระราชประสงค์ที่มีในรับสั่งตั้งแต่คราวสร้างวัดแล้ว จิตรกรรมฝาผนังที่ผ่านการบูรณปฏิสังขรณ์อาจมีการเปลี่ยนแปลงในขั้นตอนการอนุรักษ์ก็เป็นได้ ลักษณะสำคัญอีกประการหนึ่งของจิตรกรรมฝาผนังห้องภาพที่ 6 นี้คือ ภาพการทำบายศรีใบทองของชาวบ้านภายในศาลาริมน้ำ โดยชาวบ้านทั้งชายและหญิง เด็กและผู้ใหญ่ ร่วมกันจัดตกแต่งเครื่องบูชาเพื่อใช้ในพิธีประเพณีสำคัญโดยมากเครื่องบายศรีใช้ในงานฉลองมงคลต่าง ๆ

วิเคราะห์ภาพจิตรกรรมฝาผนังห้องภาพที่ 7

จิตรกรรมฝาผนังห้องภาพที่ 7 เป็นห้องภาพที่มีจารึกที่มีเนื้อความดังนี้

"ห้องนี้แสดงเรื่องอุโบสถกรรม ว่าพระสงฆ์...วันที่ 14 ๆ 15 ต้องทำอุโบสถในอาวาส
ใดมีภิกษุอยู่.....ขึ้นไปชุม.....บูรพกรณกิจทำฉันทปาริสุทธของพระ
.....บาศสงฆ.....แล้วสวดปาฏิโมกข์ ถ้า
ภิกษุแล้วทำคณะอุโบสถ.....แล้วออกปาริสุทธ.....รูป ทำบูรพกรณกิจ
แล้วบอกแก่กัน ภิกษุรูปเดียวทำบูรพกรณกิจแล้ว.....(จารึกเลื่อน).....

จารึกได้ภาพจิตรกรรมฝาผนังห้องภาพที่ 7 มีความหมายว่าการประกอบสังฆอุโบสถ
ของพระสงฆ์ในวันขึ้น 14 ค่ำ หรือ 15 ค่ำ จากภาพจิตรกรรมฝาผนังแสดงภาพอาคารที่พระสงฆ์
เข้าทำสังฆกรรมมีแตกต่างกัน อาคารบางหลังบรรจุพระสงฆ์เป็นจำนวนมาก (ภาพที่ 4-16) บาง
หลังน้อยกว่า 2 รูป (ภาพที่ 4-17) การทำอุโบสถกรรมสามารถทำได้ทั้งที่เป็นแบบคณะและแบบ
บุคคล (อธิษฐานอุโบสถ) (ภาพที่ 4-18) และพระสงฆ์เหล่านั้นจะต้องเป็นผู้บริสุทธิ์ ไม่ต้องอาบัติ

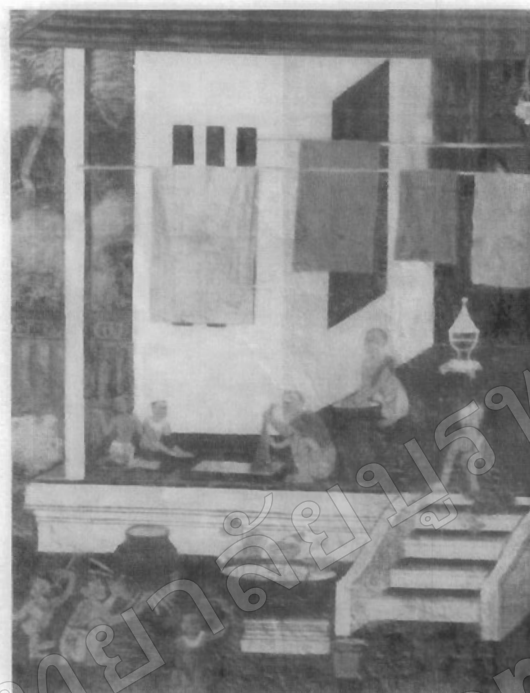
ภาพที่ 4-16 สังฆอุโบสถ ห้องภาพที่ 7 ภายในพระอุโบสถ วัดปทุมวนาราม

ภาพที่ 4-17 คณะอุโบสถ ห้องภาพที่ 7 ภายในพระอุโบสถ วัดปทุมวนาราม

ภาพที่ 4-18 อธิษฐานอุโบสถ ห้องภาพที่ 7 ภายในพระอุโบสถ วัดปทุมวนาราม

ภาพที่ 4-19 พระสงฆ์กำลังซักย้อมผ้าจีวร ห้องภาพที่ 7 ภายในพระอุโบสถ วัดปทุมวนาราม

อีกด้านหนึ่งของภาพแสดงพระสงฆ์ซักย้อมผ้าจีวร (ภาพที่ 4-19) โดยได้รับการช่วยเหลือจากชาวบ้านชายที่ช่วยกันหาไม้มาทำเชือกเพลิง ผ้าจีวรที่ได้มีสีแตกต่างกัน แต่เป็นไปตามพระวินัยบัญญัติซึ่งอยู่ในกลุ่มสีเหลือง น้ำตาลแสดงออกถึงภาพที่อยู่นอกเหนือจากคำจารึกได้ภาพเป็นองค์ประกอบร่วมที่แสดงกิจด้านอื่นของพระสงฆ์ด้วย

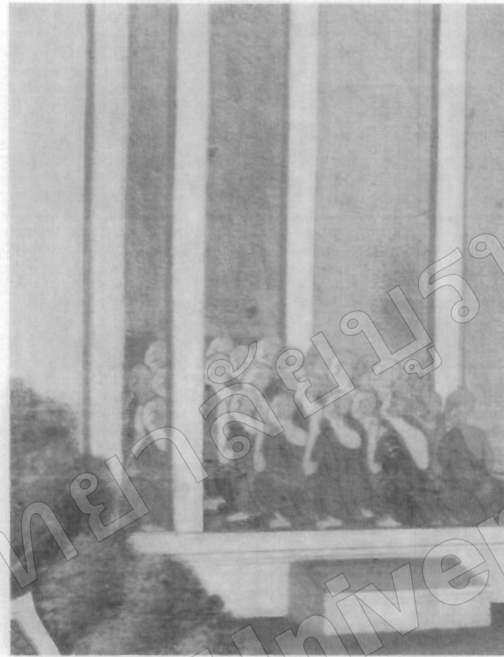
วิเคราะห์ภาพจิตรกรรมฝาผนังห้องภาพที่ 8

จิตรกรรมฝาผนังห้องภาพที่ 8 เป็นห้องภาพที่มีจารึกที่มีเนื้อความดังนี้

“.....แสดง.....เดือน.....
อวาศนั้นๆชุมนุม.....เดียวตลอด...
กิจใดใดที่เป็นธรรม.....
ฤาบิดา มารดา.....(จารึกเลื่อน).....”

จิตรกรรมฝาผนังห้องภาพที่ 8 เป็นห้องภาพที่มีจารึกที่มีเนื้อความที่จับใจความได้ว่า กิจที่จะต้องทำเป็นประจำทุกเดือน (กึ่งเดือน) ที่จะร่วมทำกันวัด (อวาศ) และเป็นการทำที่เป็นธรรม ย่อมหมายถึงการทำสังฆอุโบสถที่พระสงฆ์จะร่วมกันทำทั้งวัดเป็นประจำทุกกึ่งเดือน (ภาพที่ 4-20) ภายในภาพแสดงภาพสามเณรยืนประนมมือไหว้พระสงฆ์ที่อยู่ภายในกุฏิ (ภาพที่ 4-21)

ที่ด้านนอกพระอุโบสถมีชาวบ้านที่เป็นโยมอุปัฏฐาก ได้แก่ บิดามารดาของพระสงฆ์ตามที่มีในคำจารึก ว่าได้ร่วมกันถวายเครื่องสักการบูชา

ภาพที่ 4-20 หมู่สงฆ์ร่วมทำสังฆอุโบสถ ห้องภาพที่ 8 ภายในพระอุโบสถ วัดปทุมวนาราม

ภาพที่ 4-21 สามเณรและพระพี่เลี้ยงในกุฏิ ห้องภาพที่ 8 ภายในพระอุโบสถ วัดปทุมวนาราม

ตำแหน่งของจิตรกรรมฝาผนังห้องภาพที่ 8 ซึ่งอยู่บริเวณด้านในของพระอุโบสถ เขียนภาพเกี่ยวกับกิจของพระสงฆ์ ทั้งที่เป็นสังฆกรรมคือ การร่วมลงอุโบสถในทุกกึ่งเดือนเพื่อตรวจทานศีล และภาพอิริยาบถในกฎเป็นภาพของพระที่เลี้ยงกับสามเณร ด้วยองค์ประกอบและเนื้อเรื่องในการเขียนจิตรกรรมฝาผนังห้องภาพที่ 8 นี้ สะท้อนเรื่องการวางตำแหน่งในการเขียนภาพของช่างที่จะเน้นเรื่องที่เป็นกิจเฉพาะของพระสงฆ์ไม่ปรากฏการเขียนเรื่องที่เกี่ยวข้องกับประเพณีทางพระพุทธศาสนา เนื่องจากพื้นที่ส่วนในของพระอุโบสถเป็นพื้นที่ฝ่ายสงฆ์ที่จะสามารถเข้าออกได้เท่านั้น

วิเคราะห์ภาพจิตรกรรมฝาผนังห้องภาพที่ 9

จิตรกรรมฝาผนังห้องภาพที่ 9 เป็นห้องภาพที่มีจารึกที่มีเนื้อความดังนี้

“ห้องนี้แสดงวินัยกรรมเปลี่ยนบาตร ว่าพระภิกษุผู้มีบาตรยังไม่ชำรุดต้องผูกมัดถึง 5 แห่งแลขอบาตรแต่ตระกูลที่ไม่ใช่ญาติ ไซ้ที่ปวารณา ได้บาตรใหม่มาเปนมิตต์คดีย ต้องเสียสละให้ภิกษุบรรล ภิกษุบรรลเปลี่ยนบาตรกันต่อๆลงไปถึงท้ายพระสงฆ์จนวัก ๆ เอาบาตรของตนให้พระภิกษุผู้เสียสละเดิม บาตรที่ได้เปลี่ยนมานั้น ให้ภิกษุรับไว้ใช้ในที่ในกาลอันควร”

จารึกที่มีเนื้อความที่ได้ว่าเขียนเรื่องวินัยกรรมเปลี่ยนบาตร (ภาพที่ 4-22) พระสงฆ์จะพร้อมกันประชุมเพื่อทำการเปลี่ยนบาตรตามวินัยบัญญัติภายในพระอุโบสถ พระสงฆ์ที่มีพรรษาน้อยกว่าจะนั่งกระหย่งทำการรับเปลี่ยนบาตรที่พระสงฆ์ผู้มีพรรษามากกว่าเปลี่ยนต่อ ๆ กันมา

ภาพที่ 4-22 วินัยกรรมเปลี่ยนบาตร ห้องภาพที่ 9 ภายในพระอุโบสถ วัดปทุมวนาราม

วิธีการสมมติภิกษุผู้เปลี่ยนบาตรปรากฏในพระวินัยปิฎก เล่มที่ 2 มหาวิภังค์ ภาค 2 ข้อที่ 133 ว่า

“พึงขอภิกษุให้รับตกลงก่อน ครั้นแล้ว ภิกษุผู้ฉลาด ผู้สามารถ พึงประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยญัตติทุติยกรรมวาจา ว่าดังนี้

ท่านเจ้าข้า ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ถ้าความพร้อมพรั่งของสงฆ์ถึงที่แล้ว, สงฆ์พึงสมมติภิกษุผู้มีชื่อนี้ให้เป็นผู้เปลี่ยนบาตร นี่เป็นญัตติ

ท่านเจ้าข้า ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า สงฆ์สมมติภิกษุผู้มีชื่อนี้ให้เป็นผู้เปลี่ยนบาตร. การสมมติภิกษุผู้มีชื่อนี้ให้เป็นผู้เปลี่ยนบาตร ชอบแก่ท่านผู้ใด ท่านผู้นั้นพึงเป็นผู้หนึ่ง ไม่ชอบแก่ท่านผู้ใด ท่านผู้นั้นพึงพูด

ภิกษุผู้มีชื่อนี้สงฆ์สมมติให้เป็นผู้เปลี่ยนบาตรแล้ว ชอบแก่สงฆ์ เหตุนี้จึงมีข้าพเจ้าทรงความนี้ไว้ด้วยอย่างนี้

ภิกษุผู้รับสมมติแล้วนั้น พึงให้เปลี่ยนบาตร พึงกราบเรียนพระเถระว่า ท่านเจ้าข้า ขอพระเถระจงเปลี่ยนบาตร ถ้าพระเถระเปลี่ยน พึงถวายบาตรพระเถระให้พระทุติยเถระ เปลี่ยนอันภิกษุจะไม่เปลี่ยน เพราะความสงสารภิกษุนั้นไม่ได้ ภิกษุใดไม่ยอมเปลี่ยน ต้องอาบัติทุกกฏ

ไม่พึงให้ภิกษุผู้ไม่มีบาตรเปลี่ยน, พึงให้เปลี่ยนเลื่อนลงมาโดยอุบายนี้แลตลอดถึงพระสังฆนวกะ

ก็แลบาตรใดเป็นใบสุดท้ายแห่งภิกษุบริษัชนั้น, พึงมอบบาตรนั้น แก่ภิกษุผู้ต้องอาบัตินิสัสัคคิยปาจิตตียนั้นด้วยสิ่งกำชับว่า

ดูกรภิกษุ นี่บาตรของเธอ พึงใช้ไปกว่าจะแตก ดังนี้ ภิกษุนั้นอย่าเก็บบาตรใบนั้นไว้ในที่อื่นไม่ควร อย่าใช้โดยอาการอื่นไม่ควร อย่าทอดธุระว่าบาตรใบนี้จะเป็นอย่างไรก็ตาม คือ จะหายก็ช่าง จะฉิบหายก็ช่าง จะแตกก็ช่าง ถ้าเก็บไว้ในที่ ๆ ไม่ควรกัฏฐิ ใช้อย่างที่เขาไม่ใช้กันกัฏฐิ ปล่อยทิ้งเสียกัฏฐิ ต้องอาบัติทุกกฏ บทว่า นี่เป็นสามีจิกรรมในเรื่องนั้น คือ นี่เป็นความถูกต้องในเรื่องนั้น (วิ. มหาวิ. (ไทย)/ 2/ 133/ 135)

นอกจากพระสงฆ์ทำสังฆกรรมเปลี่ยนบาตรแล้ว ภายในอาคารอย่างวิหารหรือศาลา พระสงฆ์อีกกลุ่มหนึ่งกำลังมีการเทศน์ (ภาพที่ 4-23) พระสงฆ์ผู้เป็นผู้เทศน์นั่งขัดสมาธิประนมมือ ถือพระคัมภีร์ใบลาน พระสงฆ์ผู้เข้าร่วมด้วยนั่งพับเพียบประนมมือฟังเทศน์ ร่วมกับชาวบ้านที่จัดแต่งพานพุ่มมาสักการะการเทศนานี้

ภาพที่ 4-23 เทศนาธรรมตามพระคัมภีร์ ห้องภาพที่ 9 ภายในพระอุโบสถ วัดปทุมวนาราม

การอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถ วัดปทุมวนาราม บริเวณห้องภาพที่ 9 (ภาพที่ 4-24) ปราบกฏหลักฐานภาพถ่ายเก่าก่อนการบูรณะในปี พ.ศ. 2538 เปรียบเทียบภาพถ่ายในปี พ.ศ. 2555 พบว่ามีการแต้มน้ำทำให้เกิดความสมบูรณ์และมีความคลาดเคลื่อนในองค์ประกอบเพียงเล็กน้อย โดยรวมยังคงเรื่องราวและลักษณะท่าทางของตัวละครไว้ได้เป็นอย่างดี

ภาพที่ 4-24 ภาพเปรียบเทียบการอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนังห้องภาพที่ 9 ภาพด้านซ้ายเป็นภาพถ่ายเก่าก่อนการอนุรักษ์ปี พ.ศ. 2538 และด้านขวาเป็นภาพถ่ายในปี พ.ศ. 2555

องค์ประกอบโดยรวมของภาพเน้นที่การแสดงวินัยกรรมเปลี่ยนบาตร ตามพระวินัยบัญญัติจะเปลี่ยนบาตรมาให้แก่พระใหม่หรือพระนวกะจากภาพจะเห็นว่า พระสงฆ์ที่นั่งกระหย่งเพียงผู้เดียวเป็นตัวแทนของพระนวกะ จากภาพที่เห็นว่าในวงล้อมของหมู่สงฆ์ทุกรูปจะถือบาตรนั้น เป็นวิธีการทางเชิงช่างที่วาดให้เป็นภาพต่อเนื่องว่า รูปใด ส่งให้รูปใด และท้ายที่สุด พระนวกะที่นั่งกระหย่งอยู่นั้นจะเป็นผู้รับบาตรนั้น แสดงถึงความเข้าใจในกระบวนการวิธีการทำสังฆกรรมเปลี่ยนบาตรของผู้วาด ประกอบกับคำบรรยายใต้ภาพที่อธิบายความสำคัญของภาพบุคคลไว้อย่างละเอียดเพื่อป้องกันการอาบัติทุกกฏของพระสงฆ์ และเพื่อสร้างบรรยากาศของภาพให้มีลักษณะร่วมกับขรรควาสมาภังคขึ้น จึงเขียนภาพการเทศนาของพระสงฆ์ด้วยการอ่านตามพระคัมภีร์ เพื่อนำความถูกต้องและการนำพุทธวจนะในการเทศนาซึ่งเป็นแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่จะป้องกันการเทศนาอย่างผิด ๆ ของพระสงฆ์ เป็นการส่งเสริมการศึกษาให้พระสงฆ์สามารถอ่านเขียนภาษาบาลีพร้อมกับคำแปลเพื่อสามารถอ่านและทำความเข้าใจพระไตรปิฎกได้

วิเคราะห์ภาพจิตรกรรมฝาผนังห้องภาพที่ 10

จิตรกรรมฝาผนังห้องภาพที่ 10 เป็นห้องภาพที่มีจารึกที่มีเนื้อความดังนี้

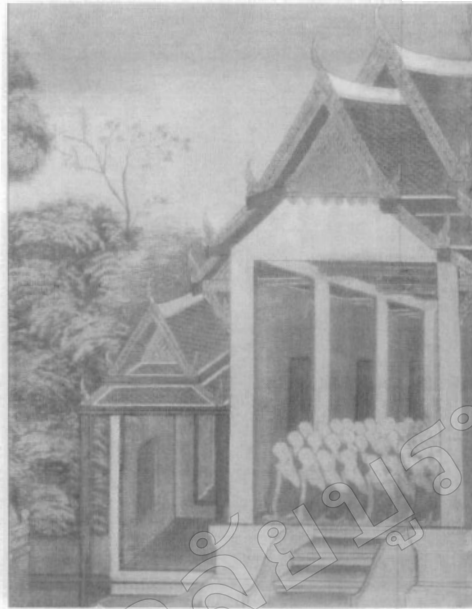
“.....คำหนึ่งเดือน.....รณในวันเพ็ญเดือน.....

.....ทำบุรพกรรมกิจ.....ฉัน.....

.....บ ๗ แลเปน

.....นักษัตริ.....(จารึกเลื่อน)

จารึกมีเนื้อความที่กล่าวถึงวันเพ็ญในเดือนหนึ่ง ที่สันนิษฐานว่า เป็นเดือนสิบสอง ซึ่งเป็นเดือนที่มีประเพณีลอยกระทงเพื่อเป็นพุทธบูชา ในจารึกกล่าวถึงการทำบุรพกิจก่อน แล้วจึงทำสังฆอุโบสถ (ภาพที่ 4-25) ในจารึกพบคำว่า “นักษัตริ” ซึ่งสันนิษฐานว่า อาจหมายถึง ดาวนักษัตริ ที่จะเป็นเครื่อง หมายถึงบอกเรื่องของวันเวลาทางจันทรคติได้ ซึ่งการบอกวันด้วยวิธีการดูดาวจัดว่าเป็นบุรพกิจของพระสงฆ์ ซึ่งเป็นเรื่องการบอกวันก่อนที่จะทำสังฆกรรมได้เช่นกัน ซึ่งการดูดาวนักษัตริเป็นนั่นเป็นลักษณะของข้อปฏิบัติในพระสงฆ์ผู้อยู่ป่า

ภาพที่ 4-25 สังฆอุโบสถในวันเพ็ญเดือน 12 ห้องภาพที่ 10 ภายในพระอุโบสถ วัดปทุมวนาราม

จิตรกรรมฝาผนังห้องภาพที่ 10 จึงเป็นเรื่องสังฆอุโบสถในวันเพ็ญขึ้น 15 ค่ำเดือน 12 พระสงฆ์จะทำอุโบสถกรรมสวดพระปาติโมกข์ และยังเป็นวันที่ชาวบ้านร่วมกันมาลอยกระทงที่ท่าหน้าหน้าวัดด้วย (ภาพที่ 4-26) ซึ่งจิตรกรรมฝาผนังในฉากลอยกระทงนี้ยังพบที่จิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถหลังอื่นๆ มีอายุการสร้างร่วมสมัยกับวัดปทุมวนาราม เช่น จิตรกรรมฝาผนังระหว่างหน้าต่างภายในวิหารหลวง วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม กรุงเทพมหานคร ซึ่งเขียนเรื่องพระราชพิธี 12 เดือน (ภาพที่ 4-27) เช่นเดียวกับที่วัดเสนาสนาราม พระนครศรีอยุธยา (ภาพที่ 4-28) ภาพงานรื่นเริงและสตรีชาววังที่มาลอยพระประทีป ลอยกระทง เป็นจิตรกรรมฝาผนังในตอนที่ได้ได้รับความนิยมในเรื่องของขนบธรรมเนียมประเพณีที่สืบทอดต่อมา

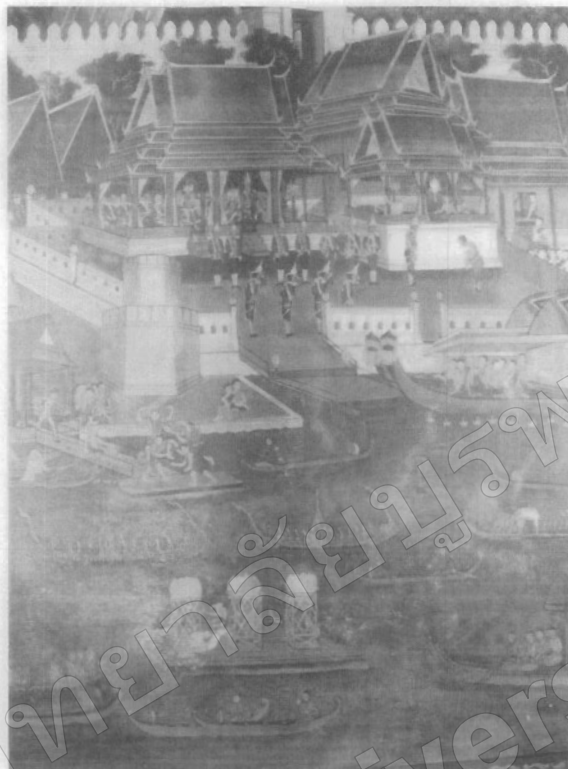
ภาพถ่ายเก่าของจิตรกรรมฝาผนังห้องภาพที่ 10 ในคราวก่อนการอนุรักษ์ปี พ.ศ. 2538 เมื่อเปรียบเทียบกับภาพถ่ายในปี พ.ศ. 2555 (ภาพที่ 4-29) พบว่ามีการแต้มสีและเขียนภาพต่อเติมให้เต็มสมบูรณ์ ภาพการทำสังฆอุโบสถร่วมกับประเพณีของฝ่ายฆราวาสเป็นภาพที่สะท้อนการอยู่ร่วมกันของฝ่ายสงฆ์และฆราวาสและต่างทำหน้าที่ในฐานะพุทธบริษัท

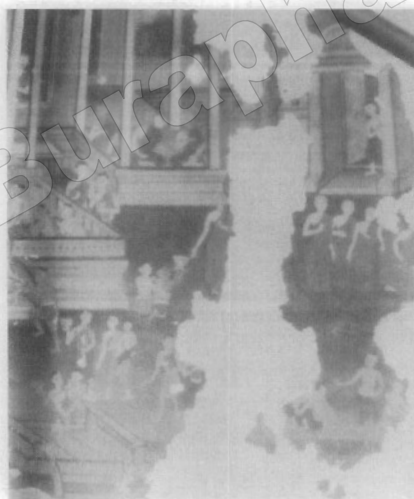
ภาพที่ 4-26 ประเพณีลอยกระทง วัดปทุมวนาราม ห้องภาพที่ 10 ภายในพระอุโบสถ
วัดปทุมวนาราม

ภาพที่ 4-27 ประเพณีลอยกระทง วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม

ภาพที่ 4-28 ประเพณีลอยกระทง วัดเสนานาราม พระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ 4-29 ภาพเปรียบเทียบการอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนังห้องภาพที่ 10 ภาพด้านซ้ายเป็น
ภาพถ่ายเก่าก่อนการอนุรักษ์ปี พ.ศ. 2538 และด้านขวาเป็นภาพถ่ายในปี
พ.ศ. 2555

วิเคราะห์ภาพจิตรกรรมฝาผนังห้องภาพที่ 11

จิตรกรรมฝาผนังห้องภาพที่ 11 เป็นห้องภาพที่แสดงการทำสังฆอุโบสถ มีจำนวนต่าง ๆ กันไป ซึ่งการทำสังฆอุโบสถตามจำนวนพระสงฆ์ที่มีต่างกันั้น สามารถจำแนกได้คือ

คณะอุโบสถ เป็นการทำสังฆอุโบสถโดยมีพระสงฆ์จำนวน 4 รูปขึ้นไป

ปาวีสัทธอุโบสถ คืออุโบสถที่ทำโดยการบอกความบริสุทธิ์แก่กัน

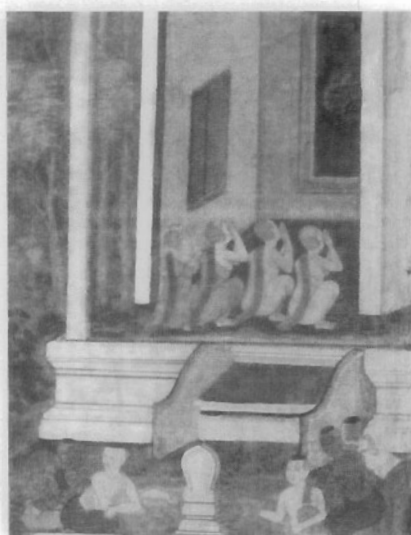
บุคคลอุโบสถ คืออุโบสถที่ทำโดยการอธิษฐานกำหนดในใจวันซึ่งเป็นวันอุโบสถ

(พระมหาประยุทธ์ ปยุตโต, 2551, หน้า 413)

ในพระวินัยบัญญัติเรื่องที่ว่าด้วยอุโบสถว่า “อุโบสถมี 3 คือ อุโบสถวันสิบสี่ 1 อุโบสถวันสิบห้า 1 อุโบสถสามัคคี 1 อุโบสถแม้อื่นอีก 3 คือ สังฆอุโบสถ 1 (ภาพที่ 4-30) คณะอุโบสถ 1 (ภาพที่ 4-31) บุคคลอุโบสถ 1 (ภาพที่ 4-32) (ภาพที่ 4-33)” (วิ. (ไทย / 8/ 763/ 297)

วิธีการทำอุโบสถทั้ง 3 แบบนี้ มีปรากฏในพระราชหัตถเลขาในคราวสร้างวัดปทุมวนารามตอนหนึ่ง ที่กล่าวถึงการลงอุโบสถในขอบเขตมหาสีมา ความตอนหนึ่งว่า

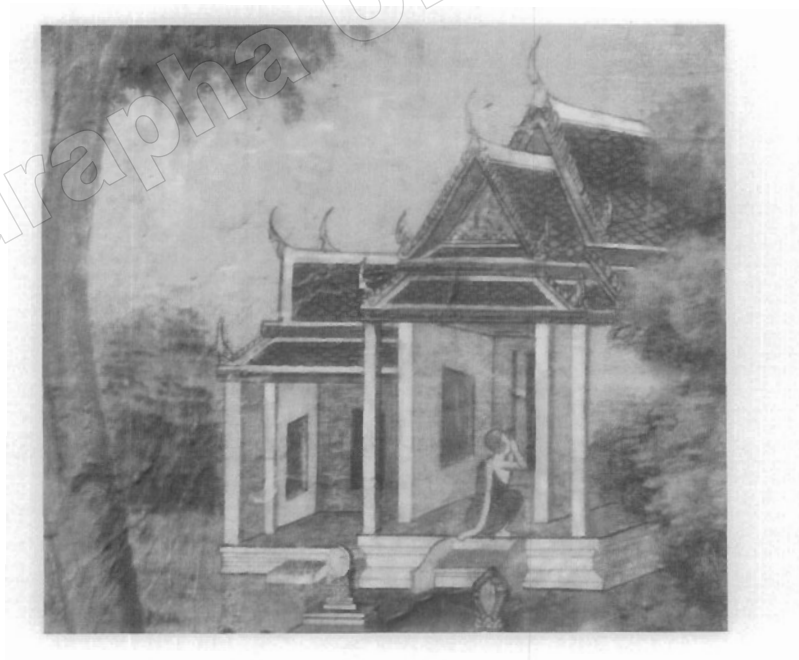
“...ถ้าพระสงฆ์จะทำสังฆกรรมในพระอุโบสถก็ได้ แต่ให้รักษาเพียงเขตรสีมาที่ผนังรอบ อย่าคิดรักษา ตลอดลงมาถึงกำแพงแก้ว ถ้าจะทำในมหาสีมาเขตใหญ่ทั่วทั้ง พระอารามก็ได้ พระสงฆ์ที่ในเขตรนั้น ต้องชุมนุมให้พร้อมกัน ถ้ารูปใดไม่มาในหัตถบาตรสงฆ์ ก็ให้นาฉันทปิสฺสุมิมา ก็จำเริญสังฆกรรม (หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุนรัชกาลที่ 4, ไม่ปรากฏ จ.ศ., เลขที่ 365 ตัวสะกดการันต์ตามต้นฉบับ)

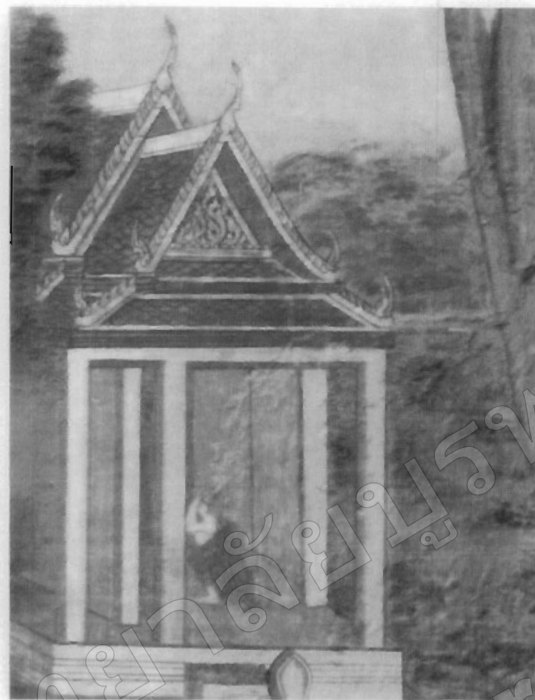
ภาพที่ 4-30 สังฆอุโบสถ ห้องภาพที่ 11 ภายในพระอุโบสถ วัดปทุมวนาราม

ภาพที่ 4-31 คณะอุโบสถ ห้องภาพที่ 11 ภายในพระอุโบสถ วัดปทุมวนาราม

ภาพที่ 4-32 บุคคลอุโบสถ 1 ห้องภาพที่ 11 ภายในพระอุโบสถ วัดปทุมวนาราม

ภาพที่ 4-33 บุคคลอุโบสถ 2 ห้องภาพที่ 11 ภายในพระอุโบสถ วัดปทุมวนาราม

จิตรกรรมฝาผนังที่แสดงภาพการทำอุโบสถกรรมในลักษณะต่าง ๆ ไม่เพียงแต่เป็นการทำสังฆกรรมที่จะต้องมีการสงฆ์จำนวน 4 รูปขึ้นไปเท่านั้น สะท้อนความสำคัญของการทำอุโบสถกรรมในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงกำกับในเรื่องหน้าที่และการรักษาความบริสุทธิ์ของพระสงฆ์ได้เสมอ ดังนั้น แม้ว่าวัดใดที่มีพระสงฆ์อยู่เป็นจำนวนน้อย เมื่อถึงวันอุโบสถก็ต้องปฏิบัติตามนี้หากละเลยจะเป็นการอาบัติ

วิเคราะห์ภาพจิตรกรรมฝาผนังห้องภาพที่ 12

จิตรกรรมฝาผนังห้องภาพที่ 12 แสดงภาพการเทศน์ตามพระคัมภีร์ (ภาพที่ 4-34) และการรับผ้าไตรจีวรจากชาวบ้าน (ภาพที่ 4-35) ที่มาร่วมกันทำบุญ สันนิษฐานว่าเป็นผ้ากฐิน เนื่องจากมีการตกแต่งพานและเครื่องสักการะใกล้เคียงกับจิตรกรรมฝาผนังห้องภาพที่ 2 แตกต่างกันตรงที่ภาพนี้มีรูปบาตร หากเป็นการทอดผ้ากฐินจะจัดว่าเป็นโอกาสจีวรซึ่งเป็นจีวรที่เกิดขึ้นนอกเขตจีวรกาล นอกเขตอาวาสสังฆสถาน (พระมหาประยุทธ์ ปยุตโต, 2551, หน้า 467)

พระวินัยบัญญัติเรื่องโอกาสจีวรว่าเมื่อได้รับแล้วหากเก็บไว้เกิดกำหนดให้สละเสีย ดังนี้

“...จีวรของภิกษุสำเร็จแล้ว กฐินเดาะเสียแล้ว โอกาสจีวรเกิดขึ้นแก่ภิกษุ ภิกษุหวังอยู่ก็พึงรับ ครั้นรับแล้ว พึงรับให้ทำ ถ้าผ่านนั้นมีไม่พอ เมื่อความหวังว่าจะได้มีอยู่ ภิกษุนั้นพึง

เก็บจิวรนั้นไว้ได้เดือนหนึ่งเป็นอย่างยิ่ง เพื่อจิวรที่ยังบกพร่องจะได้พอกัน ถ้าเก็บไว้ยิ่ง
กว่ากำหนดนั้น แม้ความหวังว่าจะได้ มีอยู่ก็เป็นนิสสัคคีย์ ต้องอาบัติปาจิตตีย์”
(วิ. มหาวิ (ไทย)/ 2/ 33/ 19)

ภาพที่ 4-34 การเทศน์ตามพระคัมภีร์ ห้องภาพที่ 12 ภายในพระอุโบสถ วัดปทุมวนาราม

ภาพที่ 4-35 การรับผ้าไตรจิวร ห้องภาพที่ 12 ภายในพระอุโบสถ วัดปทุมวนาราม

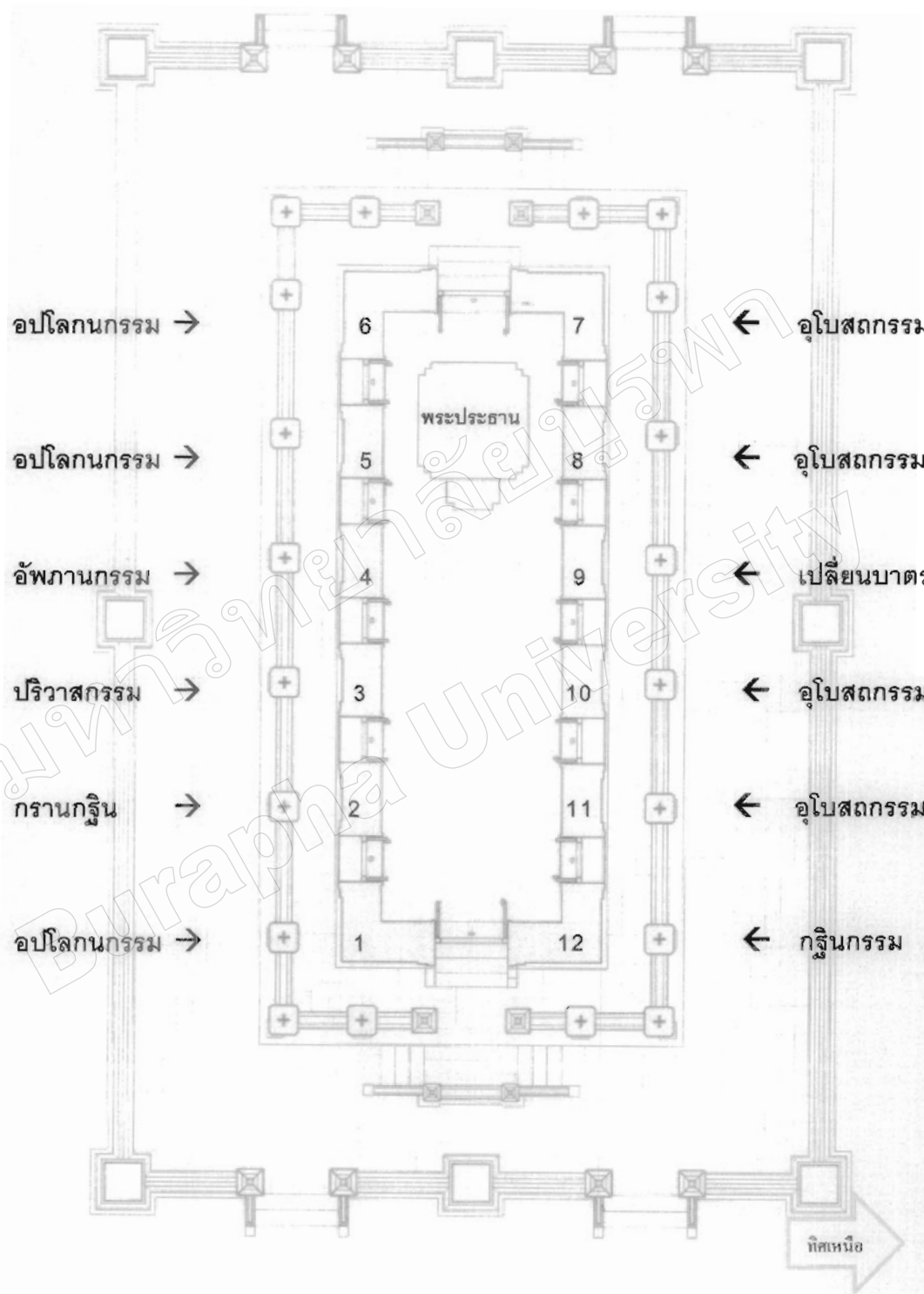
จิตรกรรมฝาผนังห้องภาพที่ 12 แบ่งภาพออกเป็น 2 ส่วน คือส่วนที่เป็นเรื่องของ พระ สงฆ์ และเรื่องความรื่นเริงในกระบวนเรือที่แห่เครื่องสักการะมาทำบุญที่อยู่บริเวณท่าน้ำของ วัด ตำแหน่งของภาพเป็นส่วนที่ติดกับประตูทางเข้า เขียนภาพที่เกี่ยวข้องกับประเพณีและการมีส่วนร่วมของฝ่ายฆราวาส แม้ว่าจะเป็นการทำสังฆกรรมการรับผ้ากฐิน ก็เขียนในตอนที่ไม่ใช่การ ประชุมสงฆ์ที่เป็นกิจภายในดั่งนั้น ในส่วนตอนล่างของภาพจึงเป็นภาพของฝ่ายฆราวาสเป็นส่วน ใหญ่ (ภาพที่ 4-36) เป็นกระบวนแห่ผ้าไตรจีวรของฝ่ายฆราวาส

ภาพที่ 4-36 กระบวนแห่ผ้าไตรจีวรของฝ่ายฆราวาส ห้องภาพที่ 12 ภายในพระอุโบสถ วัดปทุมวนาราม

จิตรกรรมฝาผนังเรื่องสังฆกรรมวิธี ภายในพระอุโบสถวัดปทุมวนารามมีเนื้อเรื่องที่ แตกต่างกันศึกษาจากจารึกอธิบายได้ภาพ และจากองค์ประกอบของภาพ สามารถเทียบได้กับ พระวินัยบัญญัติที่จำแนกกิจการทำสังฆกรรมไว้ตามจำนวนวรรคของพระสงฆ์โดยสรุป ดังนี้ (ภาพที่ 4-37)

1. อปโลกนกรรม หมายถึงกรรมที่ทำด้วยการบอกกันในที่ประชุม ไม่ต้องตั้งญัตติ คือ คำเผด็จสงฆ์ ไม่ต้องสวดอนุสาวนา คือ คำหาหรือทอดกลของสงฆ์ ได้แก่ จิตรกรรมฝาผนังห้อง ภาพที่ 1 ห้องภาพที่ 5 และห้องภาพที่ 6

ภาพที่ 4-37 แผนผังแสดงตำแหน่งและเนื้อเรื่องในจิตรกรรมฝาผนังเรื่องสังฆกรรมวิธี
วัดปทุมวนาราม

2. อุโบสถกรรม หมายถึง การลงอุโบสถทุกกิ่งปักชำ สามารถทำได้ทั้งที่เป็นสังฆอุโบสถ คณะอุโบสถ และบุคคลอุโบสถหรืออธิษฐานอุโบสถเพื่อให้พระสงฆ์แสดงความบริสุทธิ์และรักษาลิขขาบทครบถ้วน 227 ข้อ ซึ่งอุโบสถกรรมนี้อยู่ในประเภท ญัตติกรรม คือ กรรมที่ทำด้วยการตั้ง ญัตติ คือคำเผดียงสงฆ์ แต่ไม่ต้องสวดอนุสาวนา ได้แก่ จิตกรรมผาผนังก้องภาพที่ 7 ห้องภาพที่ 8 ห้องภาพที่ 10 และห้องภาพที่ 11

3. ปรีวาสกรรม หมายถึง การสวดขอของพระสงฆ์ที่ต้องอาบัติเพื่ออยู่มาแต่ออกจาก อาบิตสังฆาติเสส เป็นหนึ่งในวินัยกรรม และในการสวดให้ปรีวาสจัดเป็นสังฆกรรมประเภท ญัตติ จตุตถกรรมเช่นเดียวกับการอุปสมบทคือ คำเผดียงสงฆ์ และสวดอนุสาวนา คือคำหาหรือตกลงของ พระสงฆ์ 3 คน ได้แก่ จิตกรรมผาผนังก้องภาพที่ 3

4. อัพทานกรรม หมายถึง การสวดขอของพระสงฆ์ที่อาบัติและได้อยู่มาแต่ครบถ้วน แล้วคืนกลับสู่หมู่สงฆ์ ซึ่งการสวดอัพทานจะต้องมีพระสงฆ์ครบองค์ 20 รูปเช่นเดียวกับการ อุปสมบท เป็นสังฆกรรมประเภทญัตติจตุตถกรรม คือ คำเผดียงสงฆ์ และสวดอนุสาวนา คือคำหาหรือตกลงของพระสงฆ์ 3 คน เช่นกัน ได้แก่ จิตกรรมผาผนังก้องภาพที่ 4

5. เปลี่ยนบาตร เป็นหนึ่งในวินัยกรรมที่พระสงฆ์ที่จะต้องละบาตรที่เก็บไว้แก่พระนวกะ เช่นเดียวกับการอธิษฐานบิหาร การวิกัปบาตรและจีวร การปลงอาบัติ ได้แก่ จิตกรรมผาผนังก้องภาพที่ 9

6. กฐินกรรม เป็นสังฆกรรมประเภทญัตติทุติยกรรม คือกรรมที่ทำด้วยการตั้ง ญัตติ คือ คำเผดียงสงฆ์ และสวดอนุสาวนา คือคำหาหรือตกลงของพระสงฆ์หนึ่งเดียว ให้ผ้ากฐินซึ่งหมู่สงฆ์ที่อยู่ในพรรษาพร้อมใจกันยกผ้าให้พระสงฆ์ แล้วกล่าวอนุโมทนา เพื่อขยายเขตทำจีวรให้ยาวออกไป จากเขตจีวรปกติ พระสงฆ์ที่จะเข้าร่วมในกฐินกรรมจะต้องมีอย่างน้อย 5 รูป ได้แก่ จิตกรรม ผาผนังก้องภาพที่ 2 และห้องภาพที่ 12

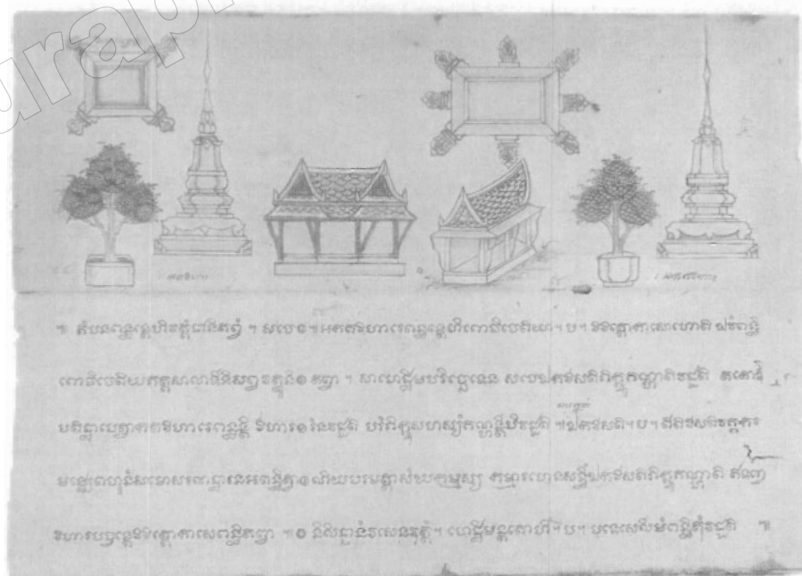
ดังจะพบว่าเนื้อเรื่องที่เขียนจิตกรรมผาผนังก้องภาพในพระอุโบสถวัดปทุมวนารามให้ความสำคัญกับเรื่องของการทำอุโบสถกรรมโดยเขียนขึ้นจำนวน 4 ห้องภาพ ซึ่งแสดงภาพความ พร้อมเพรียงในการประชุมสงฆ์ภายในพระอุโบสถ นัยสำคัญของการทำอุโบสถกรรม คือการย้าให้ พระสงฆ์ตระหนักถึงหน้าที่ประจำกิ่งปักชำที่จะต้องทบทวนตรวจสอบความบริสุทธิ์ศีล เพราะเป็นสิ่ง สำคัญ จะสามารถเข้าร่วมในสังฆกรรมต่าง ๆ ความเคร่งครัดต่อวินัยและกฎหมายบ้านเมือง ดังจะ พบว่าในคำประกาศต่าง ๆ ในรัชกาลที่ 4 ที่ประกาศให้พระสงฆ์มีหน้าที่ตามฐานะ เคร่งครัดใน พระวินัย และให้ความรู้ตามพุทธวจนะแก่ประชาชน ซึ่งจะส่งผลให้ประชาชนเลื่อมใสเชื่อฟังและ เป็นการเชื่อมองค์ความรู้อื่น ๆ ผ่านพระสงฆ์ที่ได้รับการศึกษามายังประชาชนได้โดยง่าย

ความสัมพันธ์ระหว่างจิตรกรรมฝาผนังกับแผนผังมหาสีมา

มหาสีมาวัดปทุมวนาราม

การผูกสีมาวัดปทุมวนารามเป็นการผูกแบบมหาสีมาและเป็นแบบแผนที่มียอยู่ในวัดคณะธรรมยุติกาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยพระองค์มีพระราชประสงค์ให้มีการกำหนดเขตพุทธาวาสให้มีความรัดกุมมากยิ่งขึ้น โดยกำหนดให้มีการผูกแบบมหาสีมา คือ มีมหาสีมาชั้นนอกซึ่งเป็นสีมาที่ครอบคลุมทั้งพระอาราม มีหลักมหาสีมาชั้นใน (สีมันตริก) เป็นหลักกันพื้นที่ 2 พื้นที่คือ มหาสีมาชั้นนอกและชั้นในสีมาที่โรงอุโบสถเพื่อไม่ให้เกิดสีมาสังกะระ คือมีความเหลื่อมล้ำกันจนไม่สามารถแยกขอบเขตได้ และมีชั้นสีมารอบโรงอุโบสถ และมีการผูกมหาสีมาอีกแบบที่ใช้หลักมหาสีมาชั้นนอกเพียงอย่างเดียว กำหนดเขตพุทธาวาสทั้งพระอาราม ให้พระสงฆ์ทำสังฆกรรมในอาคารที่อยู่ภายในตามแต่เห็นพร้อมตกลงกัน

ความสำคัญของการผูกมหาสีมาวัดปทุมวนารามพบว่าเป็นที่มาของการรจนาสีมาถาของสมเด็จพระวันรัต (แดง) ในระหว่างที่ดำรงสมณศักดิ์เป็นพระธรรมวโรดมด้วย (แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย, 2540, หน้า 162) ซึ่งเป็นตำราที่วาดด้วยเรื่องของการกำหนดเขตนิมิตในการสร้างขอบเขตการทำสังฆกรรม เป็นการอธิบายตามพระวินัยมีภาพจิตรกรรมประกอบสีมาถา กล่าวถึงวิธีการผูกชั้นสีมา ระบุถึงวิธีการให้ผูกชั้นสีมาที่ถูกต้องตามพระวินัย (ภาพที่ 4-38) ดังนี้

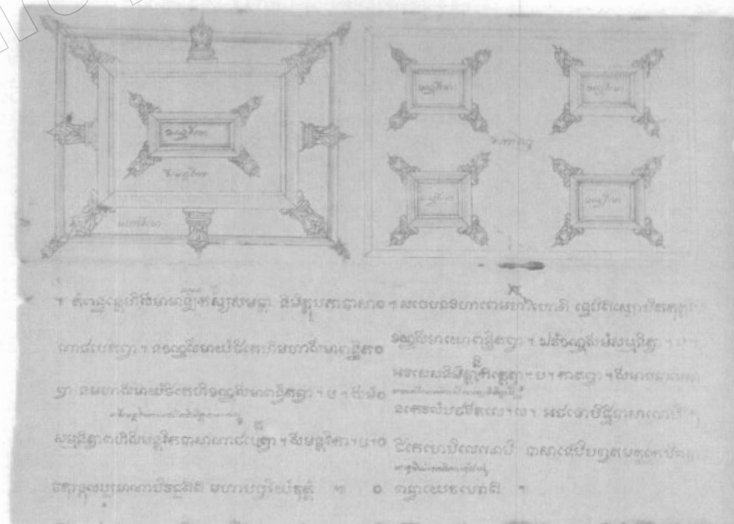

ภาพที่ 4-38 การผูกชั้นสีมากับสิ่งปลูกสร้างอื่นๆ ภายในวัด (ประยูร อุลุชาฎะ, 2540, หน้า 64)

“...ก็เมื่อจะผูกขันธ์สิมานั้น ต้องรู้จักข้อควรปฏิบัติ ถ้าจะผูกในวัดที่ทายกสร้างให้ ประดิษฐานวัตถุทั้งปวง มีดินโพธิ์ เจดีย์ และหอฉันเป็นต้น เสร็จแล้วอย่างผูกตรงกลาง วัด อันเป็นสถานที่ชุมนุมของชนหมู่มาก พึงผูกในที่อันสงัดที่อยู่ท้ายวัด

เมื่อจะผูกสิมาในวัดที่ทายกไม่ได้สร้าง พึงกะที่ไว้สำหรับวัตถุทั้งปวง มีดินโพธิ์และเจดีย์เป็นต้นไว้แล้ว เมื่อประดิษฐานวัตถุทั้งหลายเสร็จแล้วพึงผูกสิมาโดยประการที่ขันธ์สิมาจะอยู่ในที่อันสงัดท้ายวัด ขันธ์สิมานั้นกำหนดอย่างต่ำที่สุด ถ้าจุกษุได้ 21 รูปใช้ได้ ต่ำกว่านั้นใช้ไม่ได้ ที่ใหญ่แม้จุกษุจำนวนพันรูปก็ได้ (ภิกษุสาวกตปนี แก้วว่า) คำว่าจุกษุได้ 21 รูป หมายความว่า จุกษุได้ 21 รูป ซึ่งรวมภิกษุผู้ควรแก่กรรมด้วย เพราะสังฆกรรมเป็นกิจที่ต้องทำด้วยสงฆ์วิสดิวิรรคเป็นอย่างยิ่ง และคำนี้กล่าวตามจำนวนภิกษุที่นั่ง เพราะว่าโดยจำนวนที่สุดอย่างต่ำ ฯลฯ จะผูกสิมาในส่วนก็ได้” (ประยูร อุลุชาฎะ, 2540, หน้า 65 ตัวสะกดการันต์ตามต้นฉบับ)

สำหรับการผูกมหาสิมา (ภาพที่ 4-39) หนังสือสิมาถกกล่าวโดยสรุปว่า ให้วางนิมิตรอบโรงอุโบสถก่อนแล้วผูกสิมาด้วยกรรมวาจา และทำวิปวาสากรรม (คือการทำติจิรวิปวาสาสิมาให้พระสงฆ์สามารถอยู่ในเขตสิมาแม้ปราศจากไตรจีวรไม่ถือว่าอาบัติ) ซ้ำอีกครั้งเพื่อให้สิมามั่นคง จากนั้นจึงกำหนดหลักสำหรับหลักมหาสิมาชั้นใน หรือที่เรียกว่าสิมันตริก โดยมีระยะห่างจากขันธ์สิมาไม่มากนัก กำหนดสิมันตริกแล้วให้เดินไปโดยรอบ แล้วทำวิปวาสากรรมซ้ำอีกครั้งเพื่อให้สิมามั่นคงเช่นเดียวกับขันธ์สิมา

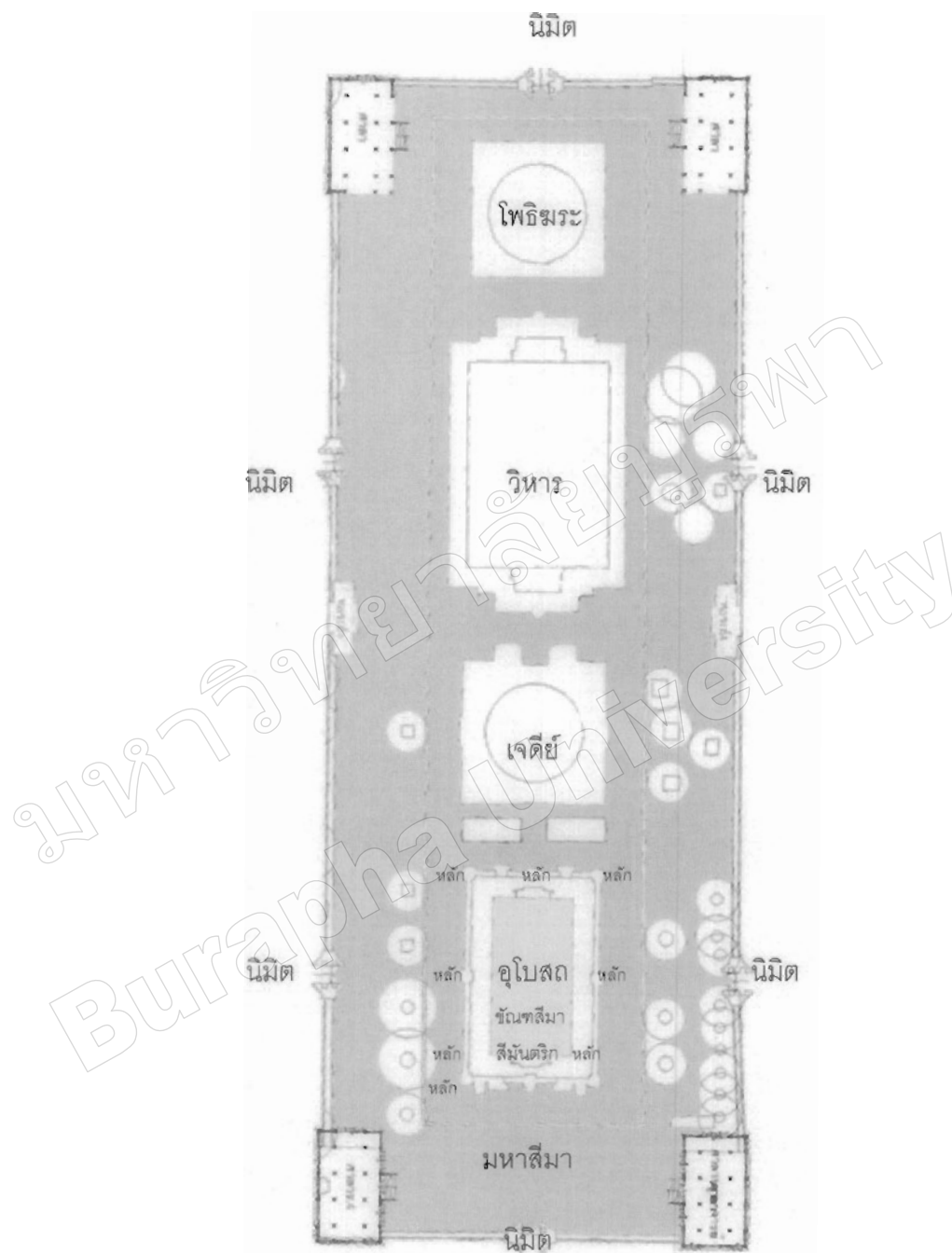
ภาพที่ 4-39 ตำแหน่งการผูกมหาสิมา (ประยูร อุลุชาฎะ, 2540, หน้า 66)

การสร้างพระอุโบสถจึงต้องให้ความสำคัญอย่างยิ่ง ทั้งในเรื่องของขนาดโรงอุโบสถ และการกำหนดนิมิต และมีสีมาที่ไม่ขัดต่อพระวินัย เพราะจะทำให้สังฆกรรมที่ทำในอุโบสถนั้นเป็นโมฆะเนื่องจากเป็นสีมาวิบัติได้ พระอารามที่มีแผนผังของมหาสีมาเช่นเดียวกับวัดปทุมวนาราม คือ วัดบรมนิวาส วัดโสมนัสวิหาร วัดมกุฏกษัตริยาราม และวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม แต่วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม มีลักษณะพิเศษกว่าตรงที่เป็นมหาสีมาชั้นเดียวที่ครอบคลุมทั้งวัด สำหรับวัดปทุมวนาราม มีการผูกมหาสีมาเป็นไปตามพระราชกระแสรับสั่งถึงการสร้างวัด ดังนี้

"...ให้สถาปนาการเป็นพระอารามสร้างพระมหาสุปเจดีย์ มีชั้นชุกชีชั้นทักษิณ ซึ่งภายหลังได้เชิญพระพุทธสารีริกธาตุ ซึ่งนำมาแต่สินพิทวิป แลพுகามประเทศ บัญจุไว้ ณ ภายใน แลพระอุโบสถหลังหนึ่งด้านตะวันออก สำหรับพระมหาเจดีย์ มีกำแพงแก้ว วงรอบ มีมหาสีมาชั้นนอกชุกชีสีมาชั้นใน...แลให้สร้างที่ประดิษฐานไม้พระมหาโพธิ์ซึ่งนำพืชมามาแต่สินพิทวิปมีระเบียงล้อมรอบทั้ง 4 ด้าน แลสร้างพระวิหารใหญ่ เป็นที่ธรรมะฐานสำหรับพระมหาโพธิ์" (หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4, ไม่ปรากฏ จ.ศ., เลขที่ 365 ตัวสะกดการันต์ตามต้นฉบับ)

ภาพที่ 4-40 ภาพลายเส้นแสดงที่ตั้งของมหาสีมาวัดปทุมวนาราม ปรับปรุงจากภาพลายเส้นประกอบหนังสือวัดปทุมวนาราม (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2554, หน้า 57)

ภาพที่ 4-41 แผนผังแสดงองค์ประกอบของมหาสีมา ปรับปรุงจากผังเขตพุทธาวาส
วัดปฐมานาราม (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2554, หน้า 52)

พระราชกระแสรับสั่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้สร้างสิ่งต่างๆ ภายในวัดปทุมวนารามในแผนผังแนวแกน โดยมีรายละเอียดที่มา วัตถุประสงค์ในการสร้าง และหน้าที่ของสิ่งปลูกสร้างนั้น ดังจะเห็นว่าความสำคัญของพระอุโบสถมีแก่พระสงฆ์เป็นหลัก

องค์ประกอบของการกำหนดหลักมหาสีมาทั้งพระอาราม (ภาพที่ 4-40) ซึ่งแสดงผังพื้นกำหนดเขตการใช้งานในแผนผังแสดงพื้นที่ภายในมหาสีมา (ภาพที่ 4-41) ซึ่งประกอบไปด้วยสีมาทั้ง 3 ส่วน คือ ชันทสีมาที่เสาศาโลรอบพระอุโบสถ มหาสีมาชั้นใน หรือสีมันตริกคันกลาง และมีมหาสีมาชั้นนอกครอบคลุมของเขตสังฆกรรมทั้งพระอาราม ซึ่งมหาสีมาทั้ง 3 ส่วนนี้จะถูกสร้างขึ้นภายหลังจากที่มีการทักนimitฐานพระอุโบสถอย่างถูกต้องตามพระวินัย

การศึกษาเปรียบเทียบจิตรกรรมฝาผนังการทำสังฆกรรมจากวัดอื่น

จิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถของพระอารามที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง ล้วนเขียนเรื่องเกี่ยวกับพระสงฆ์ พระสาวก และเรื่องราวเมื่อครั้งพระพุทธกาล รวมถึงเรื่องเกี่ยวกับการทำสังฆกรรมด้วย เช่น การอุปสมบท การลงอุโบสถ เป็นต้น

จิตรกรรมฝาผนังบริเวณช่องระหว่างหน้าต่าง ภายในพระอุโบสถ วัดบรมนิวาส เขียนเรื่องกิจพระสงฆ์และวันสำคัญในพระพุทธศาสนา มีภาพการทำสังฆกรรมเช่นเดียวกับที่วัดปทุมวนาราม มีขนาดและองค์ประกอบที่มีขนาดใกล้เคียงกัน (ภาพที่ 4-42) เป็นภาพการร่วมกันลงอุโบสถของหมู่สงฆ์ และกระประชุมสงฆ์ อาจเป็นการรักษาหาหรือกันอย่างการทำอปโลกนกรรม (ภาพที่ 4-43)

ภาพที่ 4-42 อุโบสถกรรม วัดบรมนิวาส

ภาพที่ 4-43 อปโลกนกรรม วัดบรมนิวาส

ภาพที่ 4-44 การอุปสมบทในมณฑลประเทศ วัดโสมนัสวิหาร

จิตรกรรมฝาผนังบริเวณช่องระหว่างหน้าต่าง ภายในพระอุโบสถวัดโสมนัสวิหารเขียนเรื่องการปลงอัฐกรรมฐานและมีภาพที่เป็นเรื่องของการทำสังฆกรรม เป็นองค์ประกอบรวมภายในจิตรกรรมเหนือช่องระหว่างหน้าต่าง ซึ่งมีขนาดเล็กและระยะไกลเป็นภาพการประชุมสงฆ์ที่มีจำนวนพระสงฆ์น้อยกว่า 20 รูป เช่นภาพการทำสังฆกรรมของพระสงฆ์ ทศวรรค (ภาพที่ 4-44) เป็นภาพการทำสังฆกรรมของพระสงฆ์จำนวน 10 รูป สามารถทำสังฆกรรมทุกอย่างได้ยกเว้นการอัฏฏกานกรรม สันนิษฐานว่าอาจเป็นการอุปสมบทในมัชฌิมประเทศ นอกจากนี้ยังมีภาพของการทำสังฆอุโบสถโดยพระสงฆ์จตุวรรค (พระสงฆ์ 4 รูป) (ภาพที่ 4-45) ทำนั้งของพระสงฆ์ในการทำสังฆกรรมโดยมาเป็นการนั่งแบบเทพบุตรในขณะที่จิตรกรรมฝาผนังวัดบhumวนารามแสดงทำนั้งของพระสงฆ์ในลักษณะการนั่งกระหย่งตามที่ปรากฏในพระวินัยบัญญัติไว้

ภาพที่ 4-45 สังฆอุโบสถ วัดโสมนัสวิหาร

จิตรกรรมฝาผนังบริเวณช่องระหว่างหน้าต่าง ภายในวิหารหลวงวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามเขียนเรื่องพระราชพิธี 12 เดือนและมีภาพเกี่ยวกับสังฆกรรมอยู่ร่วมกับภาพประเพณีต่าง ๆ ภาพการทำสังฆกรรมเกิดขึ้นภายในอาคารที่มีการวาดอย่างสมจริง แตกต่างจากอาคารใน

จิตรกรรมจากวัดอื่น ๆ ที่มักจะแสดงเหตุการณ์ภายในได้ ดังนั้น ภาพพระอุโบสถจะวาดเป็นผนังก่อ
 ทับ (ภาพที่ 4-46) และเหตุการณ์สำคัญที่เกี่ยวข้องกับการทำสังกรรม เช่น การอุปสมบท จึง
 แสดงภาพเหตุการณ์ก่อนที่จะเข้าทำพิธี เช่น ฉากนาคไปรยทาน (ภาพที่ 4-47) ซึ่งเป็นความจริง
 ในเรื่องของวิธีการทำสังกรรมที่เป็นกิจเฉพาะของหมู่สงฆ์ภายในอุโบสถที่ปิดมิดชิด

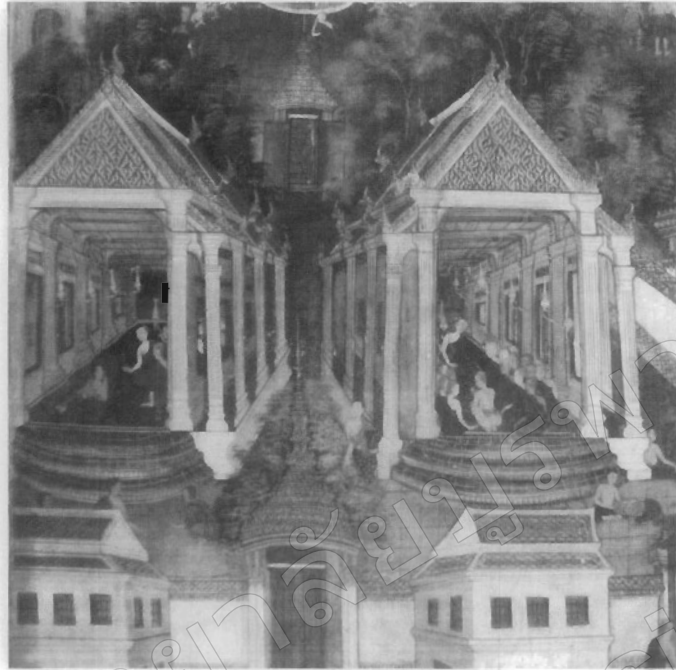

ภาพที่ 4-46 ภาพอุโบสถก่อผนังทับ วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม

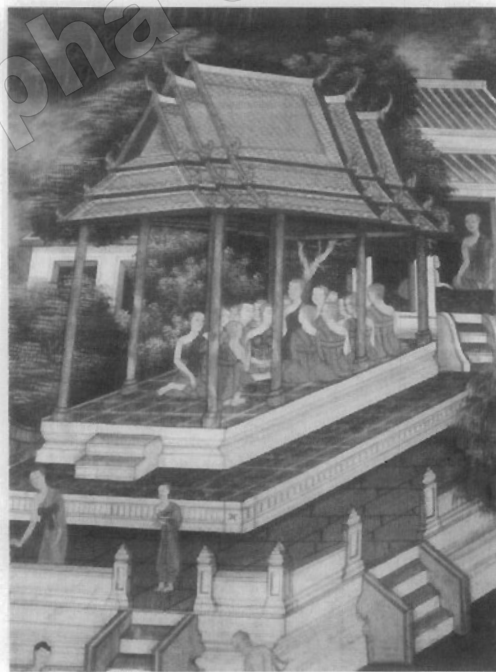

ภาพที่ 4-47 นาคโปรยทาน วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม

จิตรกรรมฝาผนังบริเวณช่องระหว่างหน้าต่าง ภายในพระอุโบสถวัดมกุฏกษัตริยาราม เขียนเรื่องพระภิกษุณีในครั้งพุทธกาล ภาพการขออุปสมบท (ภาพที่ 4-48) แสดงภาพการครองจีวรที่มีรัดประคดแตกต่างจากพระสงฆ์ที่จะครองจีวรเจวียงป่ามีชายสังฆาฏิขาดไม่มีรัดประคด ผู้เข้าอุปสมบทมีทำนองแบบกระหย่งแบบเดียวกับพระสงฆ์ตามพระวินัย ในขณะที่การนั่งกระหย่งของพระภิกษุณี (ภาพที่ 4-49) บริเวณผนังเหนือช่องระหว่างหน้าต่างเป็นการประชุมสงฆ์เช่นเดียวกับที่มีการประชุมของพระภิกษุ เป็นสังฆกรรมที่มีความคล้ายคลึงกับการสวดอัพภาณกรรม ลักษณะเฉพาะของจิตรกรรมฝาผนังเรื่องพระภิกษุณีคือ แสดงภาพในครั้งพุทธกาล มีภาพพระพุทธเจ้าประทับเป็นประธานภายในพระอุโบสถ

ภาพที่ 4-48 การอุปสมบทภิกษุณี วัดมกุฏกษัตริยาราม

ภาพที่ 4-49 การประชุมสงฆ์วัดมกุฏกษัตริยาราม

จิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถพระอารามหลวงที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง บริเวณระหว่างหน้าต่างซึ่งเป็นภาพพระดับสายตาเป็นประธานหรือเรื่องหลักของพื้นที่ภายในอาคาร การกำหนดเรื่องให้มีความสำคัญกับหน้าที่ของพระสงฆ์และแบบอย่างของพระสาวก สภาภิบาลเมื่อครั้งพุทธกาล

ความสำคัญในการเขียนจิตรกรรมฝาผนังของไทยประกอบด้วยการสร้างความเชื่อมโยงในพระพุทธศาสนา ใช้เป็นงานประดับอาคาร แสดงเนื้อความของธรรมะ ส่งเสริมความงามของอาคาร และเพื่ออุทิศถวายเป็นการทำบุญ (จุลทัศน์ พยาฆรานนท์, 2525, หน้า 23-25) โดยมีรูปแบบการนำเสนอที่แตกต่างออกไปตามช่วงเวลา มีปัจจัยจากพระราชประสงค์ของพระมหากษัตริย์เป็นหลัก ซึ่งในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จิตรกรรมฝาผนังเป็นสื่ออย่างสำคัญในการที่จะสะท้อนแนวพระราชดำริที่มีต่อคณะสงฆ์ และเพื่อทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาด้วยการส่งเสริมให้พระสงฆ์มีความเคร่งครัดต่อพระวินัยนอกเหนือไปจากการใช้จิตรกรรมฝาผนังเป็นการส่งเสริมความงามของอาคารหรือเป็นการทำบุญเท่านั้น

ความสำคัญของการวางแผนผังแบบมหาสีมา (ตารางที่ 4-1) ได้แก่ วัดบรมนิวาส วัดโสมนัสวิหาร วัดปทุมวนาราม วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม และวัดมกุฏกษัตริยาราม รูปแบบของมหาสีมา มี 2 ลักษณะคือ มหาสีมาชั้นเดียว และมหาสีมา 2 ชั้น ความแตกต่างของรูปแบบมหาสีมาคือ มหาสีมาชั้นเดียวจะเป็นมหาสีมาที่ครอบทั้งพระอาราม ไม่มีชั้นขัณฑสีมา และสีมณฑริกซึ่งมหาสีมา 2 ชั้น คือ การวางแผนผังมหาสีมาให้มีทั้งชั้นขัณฑสีมาที่อุโบสถ สีมณฑริกคั่นกลาง และมีมหาสีมาชั้นนอก โดยมากพระอารามในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นแบบมหาสีมา 2 ชั้น มีเพียงวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามเพียงวัดเดียวที่มีรูปแบบมหาสีมาที่ครอบทั้งพระอารามเพียงชั้นเดียว

เนื่องจากมีเนื้อที่ขนาดเล็กมีพื้นที่จำกัด สมคิด จิระทัศนกุล ตั้งข้อสังเกตในเรื่องมหาสีมาที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกำหนดไว้ว่า แผนผังมหาสีมาที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกำหนดขึ้นมาใช้ใหม่นี้ ไม่ได้ทรงมีข้อจำกัดที่มีแบบแผนตายตัวว่า จะต้องมีการมีชั้นขัณฑสีมาภายในมหาสีมาเสมอไป เพราะทรงเห็นว่าหากขนาดของวิสุงคามสีมาที่มีพื้นที่อันจำกัด ชั้นขัณฑสีมาจะไม่จำเป็นต้องผูกอีก พระวิหารหรืออาคารโดยรอบทำหน้าที่เป็นอุโบสถไปโดยปริยายเช่นกัน (สมคิด จิระทัศนกุล, 2547, หน้า 114-115)

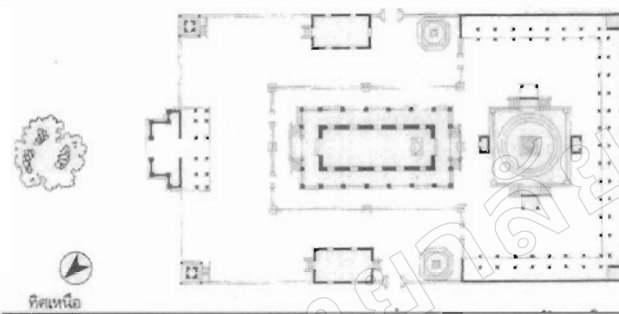
ตารางที่ 4-1 แผนผังพระอารามที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง

แผนผังเขตพุทธาวาสพระอาราม
ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง ปีที่สร้าง รูปแบบมหาสีมา

1. วัดบรมนิวาส

ปฏิสังขรณ์ พ.ศ. 2395

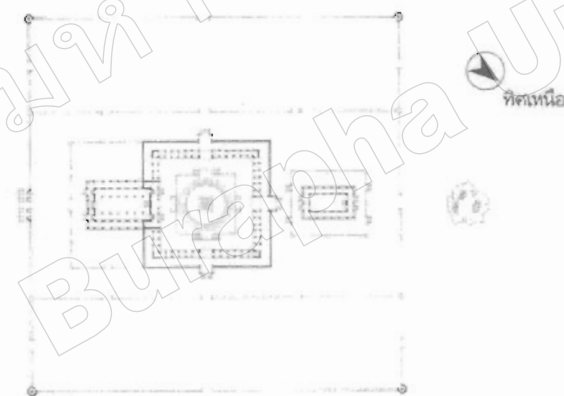
มหาสีมา 2 ชั้น

2. วัดโสมนัสวิหาร

พ.ศ. 2396

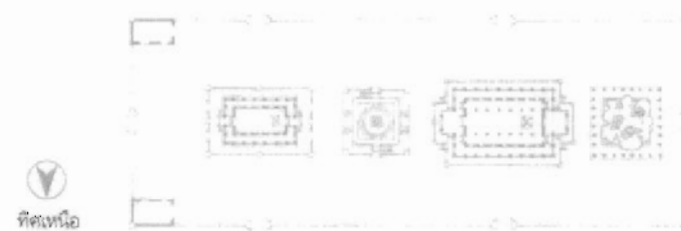
มหาสีมา 2 ชั้น

3. วัดปทุมวนาราม

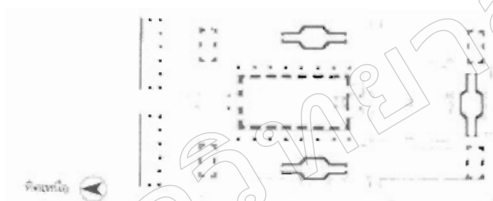
พ.ศ. 2400

มหาสีมา 2 ชั้น

ตารางที่ 4-1 (ต่อ)

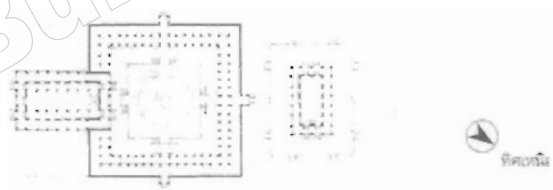
แผนผังเขตพุทธาวาสพระอาราม		
ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง	ปีที่สร้าง	รูปแบบมหาสีมา
4. วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม	พ.ศ. 2407	มหาสีมาชั้นเดียว

5. วัดมกุฏกษัตริยาราม

พ.ศ. 2409

มหาสีมา 2 ชั้น

ปรับปรุงภาพจาก รูปแบบพระอุโบสถและพระวิหารในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
(สมคิด จิระทัศนกุล, 2547)

สรุปบทที่ 4

จิตรกรรมฝาผนังแผนผังที่มีความหมายเกี่ยวกับการทำสังฆกรรม และเรื่องประเพณีในพระพุทธศาสนา เป็นโครงเรื่องที่เขียนมากยิ่งขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภายในพระอารามที่พระองค์ทรงสร้าง โดยพื้นที่ภายในพระอารามเป็นการแสดงบทบาทสำคัญของการทำสังฆกรรม เนื่องจากแผนผังมหาสีมาเป็นความเคร่งครัดในเรื่องของพระวินัย ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกำกับแก่พระสงฆ์ไว้ว่า

“...ภายนอกพระอุโบสถ มีสีมาเป็นนิมิต ติดกับเสาชั้นเฉลียง เป็นสำคัญเขตรณทสีมา รูปสีมาสีมาที่กำแพงแก้วทั้ง 8 ทิศนั้น เป็นเขตรกัณห์มหาสีมา แลเสาสีลารอบทั่วทั้งพระอาราม เป็นสำคัญเขตรมหาสีมา ถ้าพระสงฆ์จะทำสังฆกรรมในพระอุโบสถก็ได้ แต่ให้รักษาเพียงเขตรสีมาที่ผนังรอบ อย่าคิดรักษาตลอดลงมาถึงกำแพงแก้ว ถ้าจะทำในมหาสีมาเขตรใหญ่ทั่วทั้งพระอารามก็ได้ พระสงฆ์ที่ในเขตรนั้น ต้องชุมนุมให้พร้อมกัน ถ้ารูปใดไม่มาในหัตถบาทสงฆ์ ก็ให้นำฉันทปริสุทธสีมา ก็สำเร็จสังฆกรรม...”
(หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. ไม่ปรากฏ จ.ศ., เลขที่ 365 ตัวสะกดการันต์ตามต้นฉบับ)

การทำสังฆกรรมของหมู่สงฆ์จะกระทำในรณทสีมา แม้ว่าจะสามารถทำในมหาสีมาเขตรใหญ่ได้ก็ตาม เพราะสังฆกรรมเป็นกิจเฉพาะที่ไม่ต้องการให้มีผู้อื่นที่ไม่ได้เข้าร่วมทำสังฆกรรมสามารถล่วงล้ำเข้ามาภายในได้ การมีมหาสีมาจึงเป็นเหมือนกำแพงอีกชั้นหนึ่งที่จะเป็นเครื่องป้องกันการล่วงล้ำดังกล่าวเพื่อไม่ให้สังฆกรรมนั้น ๆ เป็นโมฆะ

สมคิด จิระทัศนกุล วิเคราะห์แผนผังและรูปแบบมหาสีมาไว้ว่า แผนผังมหาสีมามีประโยชน์ 2 ประการ คือ พระสงฆ์สามารถเลือกทำสังฆกรรม ณ ที่ใดแห่งใดก็ได้ภายในมหาสีมา และพระสงฆ์ที่อยู่ในมหาสีมาสามารถอยู่ได้โดยปราศจากไตรจีวร แต่เป้าหมายที่แท้จริง คือความต้องการทำให้เกิดพื้นที่มีมติขิตในการทำสังฆกรรม (สมคิด จิระทัศนกุล, 2547, หน้า 116-117)

เนื่องจากสังฆกรรมเป็นกิจของหมู่สงฆ์ที่กระทำภายในโรงอุโบสถในขณะทำสังฆกรรมจะปิดประตูหน้าต่างเพื่อแสดงความสำคัญและเป็นการเฉพาะในหมู่สงฆ์ที่เข้าร่วมสังฆกรรมนั้น ๆ เท่านั้น ดังนั้นภาพกิจต่าง ๆ ที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังเรื่องสังฆกรรมวิธี ภายในพระอุโบสถวัดพุทธวนารามจึงเป็นแสดงภาพการทำสังฆกรรมภายในพระอุโบสถช่วงเขียนภาพเปิดผนังอาคารเผยให้เห็นกิจของหมู่สงฆ์ขณะทำสังฆกรรม

พระวินัยที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีประกาศมายังพระสงฆ์นั้น ทรงเน้นทั้งที่เป็นพระวินัยในปาติโมกข์ และวินัยนอกปาติโมกข์ คือทั้งที่เกี่ยวกับการรักษาศีล รักษา

ความบริสุทธิ์ และวินัยที่เกี่ยวกับการปฏิบัติเพื่อออกจากกิเลสเป็นเครื่องรักษาความบริสุทธิ์ด้วยเช่นกัน นอกเหนือไปจากการกำชับให้พระสงฆ์มีความรู้ทางด้านภาษาบาลี สามารถอ่าน เขียนและแปลพระคัมภีร์ได้ เพื่อเทศนาในโอกาสต่าง ๆ แก่ประชาชน

โดยรวมจิตรกรรมฝาผนังที่เน้นเรื่องสังฆกรรมนั้น เป็นเรื่องการทำอุโบสถกรรม ทั้งที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังบริเวณช่องระหว่างหน้าต่าง ห้องภาพที่ 7 ห้องภาพที่ 8 ห้องภาพที่ 10 และห้องภาพที่ 11 ของพระอุโบสถวัดพุทฺธมวาราม และภาพการทำอุโบสถกรรมในจิตรกรรมฝาผนัง วัดบรมนิวาส วัดโสมนัสวิหาร ซึ่งสังฆกิจในการทำสังฆกรรมได้รับการสนับสนุนโดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวผ่านพระราชประสงค์ในการกำหนดแผนผังพระอุโบสถแบบมหาสีมา คำประกาศต่าง ๆ เกี่ยวกับทำสังฆกรรม และจิตรกรรมฝาผนังที่แสดงภาพภายในพระอุโบสถในกิจที่กระทำแตกต่างกันไปตามจำนวนของพระสงฆ์ตามพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ให้ความสำคัญต่อความเคร่งครัดในพระวินัยของพระสงฆ์

การนำเสนอจิตรกรรมฝาผนังด้วยเรื่องที่ปรากฏในพระวินัยปิฎกนั้น แสดงถึงการให้ความสำคัญการถ่ายทอดเนื้อเรื่องที่เข้าใจยาก ให้สามารถเข้าใจได้ด้วยภาษาภาพ อีกทั้งในช่วงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กระบวนการพิมพ์หรือชำระพระไตรปิฎกด้วยการแปลภาษาไทยยังไม่แพร่หลาย ผู้ที่สามารถถ่ายทอดและแปลคือพระราชาคณะที่รู้หนังสือ ดังนั้น การเขียนจิตรกรรมฝาผนังจึงเป็นการถ่ายทอดความรู้ซึ่งเป็นวิธีการที่สืบทอดมาแต่ครั้งโบราณ หากแต่จิตรกรรมฝาผนังในพระอารามที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างนั้นเน้นเรื่องเกี่ยวกับพระสงฆ์เป็นหลักเพื่อให้พระสงฆ์สามารถปฏิบัติกิจเช่น การทำสังฆกรรมได้อย่างถูกต้องตามกระบวนการวินัยในพระวินัย